

Ἀνέκδοτη ἐπιστολή τοῦ S. H. Foulkes πρὸς τὸν Wilfred D. Abse

Μιά μοναδική σύνοψη τῆς ὀψιμης ὁμαδικοαναλυτικῆς
θεωρίας τοῦ Foulkes

τοῦ *Wolfgang Martin Roth*

Μετάφραση Ἀλκυόνης Τσέγκου

Σ' αὐτή τήν ἀδημοσίευτη ἐπιστολή τῶν 18 σελίδων πρὸς τὸν φίλο του Wilfred D. Abse, ὁ ἀείμνηστος Foulkes προσφέρει νέες αὐτοβιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τήν ἔντονη σχέση του μέ τό θέατρο κατά τὰ νεανικά του χρόνια. Ἐπιπλέον, κάνει μιὰ ὕστατη προσπάθεια νά ἀποσαφηνίσει τή συμβολή τοῦ Trigant Burrow στήν ἱστορία τῆς Ὁμαδικῆς Ἀνάλυσης, ἐν συγκρίσει μέ τή δική του.

Στήν ἐπιστολή αὐτή ἀποκαλύπτει ἕνα εἶδος ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τὸν ὁμαδικοαναλυτικό χῶρο τοῦ Λονδίνου.

Θεωρεῖ τή συγκεκριμένη ἐπιστολή ὡς μιὰ σύνοψη τῶν ὀψιμων ὁμαδικοαναλυτικῶν ἀντιλήψεών του.

Αὐτή ἡ ἐργασία εἶναι ἀφιερωμένη στόν Rolf Haubl, Ὁμότιμο Καθηγητὴ Κοινωνιολογίας καί Ψυχαναλυτικῆς Κοινωνικῆς-Ψυχολογίας τῆς Φρανκφούρτης/Μ. Πανεπιστήμιο (Πανεπιστήμιο Γκαῖτε τῆς Φρανκφούρτης) καί ἐπὶ μακρόν Ἐκτελεστικό Διευθυντὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Sigmund-Freud στή Φρανκφούρτη. Οἱ ἐπιστημονικὲς συμβουλές του, ἡ διαρκὴς ἀφοσίωσή του στήν Ὁμαδικὴ Ἀνάλυση καί ἡ γενναιοδωρία στό νά μοιράζεται τίς γνώσεις του μοῦ ἔδωσαν πρόσβαση σέ πεδία στὰ ὁποῖα δέν θά μπορούσα ποτέ νά εἰσέλθω μόνος μου.

Λέξεις κλειδιά: ὀψιμος Foulkes, ἀδημοσίευτη ἐπιστολή 18 σελίδων, νέο αὐτοβιογραφικό ὑλικό, θέατρο, Wilfred D. Abse, σύνοψη τῶν ὀψιμων ὁμαδικῶν-ἀναλυτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Foulkes, ἱστορία τῆς Ὁμαδικῆς Ἀνάλυσης, ρόλος τοῦ Trigant Burrow

Εισαγωγή

Ο Foulkes είχε γράψει αυτή την αξιοσημείωτη επιστολή στις 27 Νοεμβρίου 1970, σχεδόν έξι χρόνια πριν από τον θάνατό του. Είχε ξεκινήσει μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα αλληλογραφία με τον συνάδελφο και παλιό φίλο του, από τις μέρες του Northfield, Ουαλό ψυχίατρο και ψυχαναλυτή ομάδας D. Wilfred Abse (1915–2005). Ο Abse εκείνη την περίοδο ήταν Καθηγητής Ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Βιρτζίνια στο Charlottesville.[1] Αυτή η πολύ προσωπική ανταλλαγή (απόψεων) πραγματοποιήθηκε μέσω αλληλογραφίας αλλά και συναντήσεων στο Λονδίνο. Η αλληλογραφία δεν έχει δημοσιευθεί. [2] Θά μπορούσε ωστόσο να αποδειχθεί εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για την ιστορία της Ομαδικής Ανάλυσης και της ομαδικοαναλυτικής θεωρίας του αείμνηστου Foulkes [3].

Ο Abse προετοιμάζε [τότε] μία έκτενέστερη δημοσίευση για την Ομαδική Ανάλυση ή οποία δημοσιεύθηκε λίγα χρόνια αργότερα, με τον τίτλο: *Clinical Notes on Group-Analytic Psychotherapy* (Abse, 1974), και στην οποία αργότερα ο Foulkes έγραψε τον πρόλογο. Προετοιμάζοντας τό νέο του βιβλίο, και προσπαθώντας να διασαφηνίσει ώρισμένες έννοιες, ο Abse επιθυμούσε να συζητήσει με τον Foulkes θεωρητικά ζητήματα της Ομαδικής Ανάλυσης. Και ασφαλώς έπεδίωκε την έγκριση του Foulkes, για την επικείμενη έκδοση, στο πρόσωπο του οποίου έβλεπε τον μοναδικό ιδρυτή της Ομαδικής Ανάλυσης.

Η προοπτική αυτής της ανταλλαγής προφανώς ενέπνευσε στον Foulkes την

επιθυμία να διευκρινίσει ώρισμένα έρωτήματα, σημαντικά για τον ίδιο, και να επιλέξει τον παλιό του φίλο ως έμπιστο συνεργάτη γι' αυτόν τον διάλογο, τον οποίο αποκαλούσε «ένα είδος έλευθέρως ρέουσας συζήτησης μεταξύ μας», και κατά την οποία εκείνος, ο Foulkes, «δέν χρειάζεται να ανησυχεί τόσο πολύ για την επιμέλεια και τις διορθώσεις» (σελ. 1). Τό αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν μία επιστολή 18 σελίδων στις 27 Νοεμβρίου 1970, στην οποία ο Foulkes κάνει μία πολύ προσωπική αφήγηση – μαζί με μερικές μή κοινοποιημένες έως τότε αυτοβιογραφικές λεπτομέρειες – της ομα-δικοαναλυτικής του θεωρίας, με «τήν πρόθεση να διευκρινίσω ώρισμένες ιδέες μου, παλιές ή νέες», και «νά γίνω λίγο πιο προσωπικός από όσο είμαι συνήθως όταν γράφω» (σ. 1).

Τό γεγονός επίσης ότι υπάρχει ένα άχρονολόγητο προσχέδιο της επιστολής έπεξηγεί ότι ο Foulkes έδωσε μεγάλη προσοχή στην προετοιμασία αυτού του κειμένου.[4] Τό προσχέδιο διαφέρει σέ πολλά, αλλά μόνο δευτερεύοντα, σημεία από την επιστολή που έστειλε στις 27 Νοεμβρίου του 1970. Μόνον οι σημαντικές αλλαγές μεταξύ της επιστολής και της πρόχειρης έκδοσης θά τεκμηριωθούν στις υποσημειώσεις. Ο Foulkes πρόέβλεψε πράγματι την πιθανότητα μιās μεταθανάτιας δημοσίευσης αυτής της επιστολής από τον Abse, παρέχοντας στον φίλο του πλήρη έλευθερία ως προς την επεξεργασία: «θά τό επιμεληθείς, θά κόψεις τμήματα, θά τό επεξεργαστείς και θά κάνεις ό,τι θέλεις μ' αυτό» (σ. 3).

[1] Μπορούμε να βρούμε αξιόπιστες βιογραφικές πληροφορίες για τον Wilfred D. Abse στη νεκρολογία του Volkan (2007).

[2] Όλα τά άδημοσίευτα έγγραφα πού αναφέρονται και άφορούν τον S.H. Foulkes σώζονται στα άρχεία της Wellcome Library του Λονδίνου, Άρχείο PP/SHF/ B36.

[3] Συνάντησα αυτό τό ύλικό σέ μιá συμπληρωματική έρευνα της έργασίας μου, σχετικά μέ την επίδραση του θεάτρου στή γένεση της ομαδικής ανάλυσης (Roth, 2014a, 2014b). Άφου είχα έτοιμάσει την επιστολή για δημοσίευση, μέ ένα σύντομο σχόλιο πριν από άρκετά χρόνια, ή έστίασή μου στή συγγραφή είχε [ήδη] μετατοπιστεί σέ άλλους τομείς.

[4] Θά τεκμηριωθεί στις υποσημειώσεις του άρχικού κειμένου της επιστολής, όπου ή πρόχειρη έκδοση διαφέρει από την παρούσα δημοσιευμένη επιστολή της 27ης Νοεμβρίου 1970.

Ἡ ἀνταλλαγή τους βασίζεται στό ἄρθρο τοῦ Abse *The Depth of Regression in the Group-Analytic Situation: Verbal Communication versus Acting*, [5] τό ὁποῖο εἶχε στείλει στόν Foulkes, ζητώντας σχόλια, συμβουλές καί τήν ἔγκρισή του. Ὁ Foulkes ἀξιοποίησε αὐτή τή μοναδική εὐκαιρία γιά νά ἐξηγήσει λεπτομερῶς τίς ιδέες του, καθώς σ' αὐτό τό ἄρθρο ὁ Abse εἶχε κάνει μιά ἀξιοσημείωτη προσπάθεια νά ἐξηγήσει τήν ὁμαδικο-αναλυτική θεωρία καί κυρίως νά ἀναλύσει τίς ἀπαρχές της στή δεκαετία τοῦ 1920. Σ' ἐκείνη τήν ἀνάλυση ὁ Abse εἶχε χρησιμοποιοῦντες ὠρισμένες παρατηρήσεις τοῦ Foulkes, ὅπου ἐκεῖνος εἶχε ὑπαινιχθεῖ τήν ἐπιρροή πού εἶχαν ἀσκήσει, στή σύλληψή του γιά τήν Ὁμαδική Ἀνάλυση, ὁ Trigrant Burrow καί τό θέατρο. Ἡ ἐπιστολή τοῦ Foulkes εἶναι ἡ ἀνταπόκριση σ' ἐκείνη τήν ἐπιμελημένη προσπάθεια τοῦ Abse. Τό ἄρθρο τό ὁποῖο εἶχε στείλει ὁ Abse δημοσιεύτηκε ἀργότερα στό βιβλίο *Clinical Notes on Group-Analytic Psychotherapy* (Abse, 1974).

Τό ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ πολύ προσωπικοῦ διαλόγου εἶναι ἡ μοναδική καί προσεκτικά συντεταγμένη ἐπιστολή τῆς 27ης Νοεμβρίου 1970, στήν ὁποία ὁ Foulkes ἀναφέρεται σέ ἄγνωστο μέχρι τότε αὐτοβιογραφικό ὕλικό γιά τήν ἐπίδραση τοῦ θεάτρου στή ζωή του καί τήν ὁμαδικοαναλυτική θεωρία του. Συνδέει τήν ἐπαγγελματική του ἐξάσκηση τῆς Ὁμαδικῆς Ἀνάλυσης καί ὠρισμένες θεωρητικές του ἀποφάσεις μέ τήν προσωπική του ἐμπειρία καί ἀναπτύσσει τό πανόραμα τῆς ὀψιμης ὁμαδικοαναλυτικῆς θεωρίας του, ἀναλογιζόμενος τήν ιδέα τῆς Ὁμαδικῆς Ἀνάλυσης στό σύνολό της, τό ἐδῶ καί τώρα, τόν ρόλο καί

τήν ἔννοια τοῦ ὡς σύνολο συντονιστοῦ, [6] τήν ὁμαδική διαδικασία αὐτονόμησης ὡς πρὸς τόν συντονιστή, ἀλλά καί μερικές ἀπό τίς ὀψιμες ὁμαδικοαναλυτικές ιδέες του. Δέν ὑπάρχει ἀπαντητική ἐπιστολή ἀπό τόν Abse, καθώς προφανῶς συναντήθηκαν στό Λονδίνο προκειμένου νά συνεχίσουν τή συζήτησή τους.

Ἄν ἡ ἐπιστολή, γιά τόν ἴδιο τόν Foulkes, ἐξελίχθηκε σέ ἓνα εἶδος σύνοψης εἶχε ἐπίσης γραφεῖ προκειμένου νά βοηθήσει τόν Abse στήν προκαταρκτική διαδικασία προετοιμασίας τοῦ βιβλίου του, στό ὁποῖο ὁ Foulkes συνέβαλε ἀργότερα μέ τόν πρόλογο. Ὁ Foulkes στόν πρόλογό του ἀναφέρεται στή συγκεκριμένη ἀλληλογραφία τους γράφοντας ὅτι θεωροῦσε πῶς οἱ ιδέες του ἔγιναν ἐπαρκῶς κατανοητές στό βιβλίο τοῦ Abse καί ὅτι ἡ δική του συμβολή στήν Ὁμαδική Ἀνάλυση διαγράφηκε ἐπαρκῶς ἀπό τόν φίλο του στή Βιρτζίνια, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἔλλειψη ἀναγνώρισης τοῦ ἔργου του ἀπό τοὺς συναδέλφους του στό Λονδίνο.[7]

Στό δοκίμιο πού εἶχε στείλει στόν Foulkes, ὁ Abse ἀναλογίζεται τήν ἐπιρροή τοῦ Trigrant Burrow καί δύο θεατρικῶν ἔργων, τά ὁποῖα, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν Foulkes, ἐπέδρασαν καθοριστικά ὡς πηγή ἐμπνευσης γιά τή διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τῆς Ὁμαδικῆς Ἀνάλυσης.

Στά μέσα της δεκαετίας τοῦ 1920, ἔτυχε νά διαβάσω δύο ἄρθρα τοῦ Trigrant Burrow πού πρέπει νά μοῦ ἔκαναν βαθιά ἐντύπωση. Ἔβαλαν στό μυαλό μου τήν ιδέα τῆς ὁμαδικῆς ἀνάλυσης ὡς ἑνός εἶδους θεραπείας. Ὑπῆρχαν καί ἄλλου εἶδους ἐπιρροές στό περιβάλλον ἐκείνη τήν ἐποχή: ἐκτός ἀπὸ θεατρικά ἔργα, ὅπως τό «Ἐξι

[5] Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο στόν ἴδιο φάκελο τῆς Wellcome Library.

[6] Γιά τήν κριτική στήν ἔννοια τοῦ Foulkes γιά τόν μαέστρο[/συντονιστή] βλ. Potthof (2014: 276).

[7] Ἴσως ἡ γεωγραφική ἀπόσταση νά διευκόλυνε τόν Wilfred Abse νά ἐκφράσει μιά πιό θετική στάση γιά τή δουλειά μου ἀπὸ ὅ,τι εἶναι μερικές φορές δυνατό γιά ἐκείνους πού βρίσκονται σέ πιό στενή προσωπική ἐπαφή. Ἐν πάσει περιπτώσει, αὐτό τό βιβλίο καί ἡ θερμή καί εἰλικρινῆς ἀναγνώριση τοῦ Abse γιά τή δική μου συμβολή, ὅχι τόσο ρητὴ ὅσο σιωπηρὴ, μοῦ δίνει μεγάλη προσωπική εὐχαρίστηση (Foulkes, 1974: XIV).

Πρόσωπα Ζητούν Συγγραφέα» του Pirandello, θυμάμαι ότι είχα έντυπωσιασθεί πολύ από τό έργο του Maxim Gorki «Στόν Βυθό», τό όποιο ξαναπαίχτηκε πρόσφατα στό Λονδίνο. Ένα έργο χωρίς ήρωα, μία ομάδα χωρίς αρχηγό στή σκηνή, πού καθοδηγοΰνταν από ισχυρές, ανώνυμες δυνάμεις. Αναλογίστηκα τήν παθογόνο (pathogenic) καί θεραπευτική δύναμη του θεάτρου καί τής καθημερινότητας. Μεσολάβησαν δεκαπέντε χρόνια μεταξύ αυτής τής πρώιμης έπιρροής καί τής πρώτης πραγματικής μου έμπειρίας σέ ομάδα (Foulkes, 1964: 13).

Έμπνευσμένος από τίς βαθυστόχαστες παρατηρήσεις του Abse για τό έργο «Έξι Πρόσωπα Ζητούν Συγγραφέα» (1921) σέ εκείνο τό άρθρο, ό Foulkes στήν αρχή τής επιστολής του έστιάζεται στήν καθοριστική επίδραση πού είχε τό θέατρο στήν πρώιμη ζωή του καί τή σκέψη του. Οί έπισημάνσεις του φωτίζουν έκ νέου αυτό πού έχω όρίσει σέ προηγούμενο άρθρο, προσαρμόζοντας έναν τίτλο του Nietzsche, ως τή Γέννηση τής Όμαδικής Ανάλυσης από τό πνεΰμα του θεάτρου (Roth, 2014a, 2014b).

Η αποκάλυψη του Foulkes για τό πολύ πρώιμο ενδιαφέρον του για τό θέατρο προσδίδει νέο βάθος στίς παρατηρήσεις του σχετικά μέ τήν έπιρροή του Pirandello καί του Gorki στήν εξέλιξιμόμενη αντίληψή του για τήν Όμαδική Ανάλυση. Προφανώς, τό θέατρο ήταν καθοριστικός παράγων στή νεότητά του, καθώς διάβαζε τά δράματα του Shakespeare “μέ μεγάλη έσωτερική ένταση” καί μάλιστα έρμήνευε τά έργα νοερά. Τό ενδιαφέρον του έφτασε σέ σημείο νά θέλει ακόμη καί νά ασχοληθεί επαγγελματικά μέ τόν χΰρο – έπιθυμώντας νά γίνει θεατρικός παραγωγός. Ό Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος καί οί οικογενειακές έπιφυλάξεις για ένα επαγγελμα χωρίς στα-

θερό εισόδημα, αλλά καί αμφιβόλου εκτίμησης, τόν απομάκρυναν από τά σχέδιά του, καθώς είχε φοβηθεί ότι θά έπρεπε, πριν γίνει παραγωγός, νά γίνει αρχικά ήθοποιός. Ό ίδιος υποστηρίζει ότι ένας έπιπλέον λόγος πού απομακρύνθηκε από εκείνη τήν επαγγελματική ιδέα ήταν ή έπαφή του μέ τά έργα του Freud. Στή συνέχεια, συνδέει μέ διεξοδική λεπτομέρεια τήν όμαδικοαναλυτική του θεωρία μέ τά έργα του Chekhov, του Strindberg καί του Brecht.

Μιά ενδιαφέρουσα πτυχή αυτής τής επιστολής είναι ό διάλογος Abse καί Foulkes, σχετικά μέ τή συμβολή του Trigant Burrow στήν Όμαδική Ανάλυση. Αυτό εξακολουθεί νά απασχολεί τή σύγχρονη έρευνα,[8] καθώς τίθεται συχνά τό έρώτημα γιατί ό Foulkes αρνήθηκε νά αποδώσει στόν Burrow τά όφειλόμενα εΰσημα για τή συμβολή του στή γέννηση τής Όμαδικής Ανάλυσης.

Στό άρθρο *The Depth of Regression in the Group-Analytic Situation: Verbal Communication versus Acting* (Abse, 1974, βλ. σημείωση 12) πού ό Abse είχε στείλει στόν Foulkes, τό ακόλουθο απόσπασμα για τόν Trigant Burrow είχε έγκριθεί από τόν ίδιο τόν Foulkes:

Έν συντομία, ένΰ έδραιώνεται ένα κλίμα αυτοαποκάλυψης για όλα τά μέλη τής ομάδας, εκτός από τόν συντονιστή, καί οί αντιστάσεις ένάντια σέ αυτή τή διαδικασία έρμηνεύονται, ένθαρρύνεται rapí passu (ταυτόχρονα/παράλληλα – ΣτΜ) ή λεκτική άνατροφοδότηση από άλλα μέλη τής ομάδας, συμπεριλαμβανομένου του συντονιστοΰ, για τήν ενίσχυση τής ένσυναίσθησης. Αυτή ή αντίληψη γενικΰς έπιτυγχάνει τήν περαιτέρω εξέλιξη τής αποκάλυψης καί τής ένσυναίσθησης μέ πολλούς διαφορετικούς τρόπους, καί αυτός ό κύκλος γεγονότων σχετίζεται μέ αυτές τίς ωφέλιμες αλλαγές τής προσωπικότητας, συμπεριλαμβανομέ-

[8] Πρβλ. Pertegato E.G. καί Pertegato G.O. (2013); Pertegato, E.G. *Group Analysis* 47(3) (2014); Schultz-Venrath (2015); Sandner (1998, 2003).

μένης τῆς πιό εὐέλικτης προσαρμογῆς, ἢ ὁποῖα εἶναι ὁ στόχος τῆς Ὁμαδικοαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας (Group Analytic Psychotherapy, G.A.P.) (σελ. 4 στό χειρόγραφο τοῦ Abse).

Καί:

Σέ αὐτές τίς τελευταῖες ἐκτιμήσεις, ὅπου ἐπιτυγχάνεται ἡ δυναμική γιά τόν εὐεργετικό αὐτό κύκλο γεγονότων, ὁ Trigant Burrow ἀπέτυχε, κατά τή γνώμη μου. Ἡ ἐστίαση τῆς ἔρευνάς του σέ φυσικά μεγέθη, πιθανῶς συνετέλεσε στήν ἀπαισιοδοξη στάση του, ὅσον ἀφορᾷ τή θεραπεία ἐντός τῆς Μικρῆς Ὁμάδας, ἐπειδή μπορεῖ νά παρεμποδίζει τήν ἐπαρκῆ ἐκβαση τῆς ψυχοθεραπείας. Ἐπιπλέον, οἱ προσπάθειές του νά παρακάμψει τήν ἀναλυτική διαδικασία ἦταν πιθανῶς καταστροφικές, ὅσον ἀφορᾷ τήν προώθηση τῆς βασικῆς ἀλλαγῆς τῆς προσωπικότητος τῶν μελῶν τῆς Μικρῆς Ὁμάδας. Φαίνεται ὅτι οἱ ἀναπτυσσόμενες «ψυχονευρολογικές» ιδέες του γιά τό ὅτι ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος χάνεται στόν κόσμο τοῦ «φλοιό-συμβολικοῦ» (cortico-symbolic) καί ἔτσι ἀποκόπτεται ἀπό τό «θάλαμο-σπλαχνικό του σύστημα» ('thalamo-splanchnic system') προκάλεσαν ἢ ἐνίσχυσαν τή δυσπιστία του γιά τόν σημασιολογικό λόγο, ἐνθαρρύνοντας τήν ἀναζήτησή λύσεως στήν πιό ἄμεση ἐπαφή μεταξύ ὁμαδοποιημένων ἀτόμων.[9] Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη, ὁ Burrow εἶναι ὁ πρωτοπόρος τῶν σύγχρονων Ὁμάδων Συνάντησης (encounter groups) καί ὠρισμένων μορφῶν «ἐκπαίδευσης εὐαισθησίας» παρά τῆς G.A.P. Γιά τήν G.A.P., ὁ Siegmund Henrich (sic!) Foulkes, ἀπόφοιτος τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φρανκφούρτης (sic!), ἀσφαλῶς φέρει τή μεγαλύτερη εὐθύνη (σελ. 5 στό χειρόγραφο

τοῦ Abse).

Στήν Προπαρασκευαστική Χειρόγραφη Σημείωση Νο 1 γιά τήν πρόχειρη ἐκδοση, ὁ Foulkes ἔγραψε: «σ. 5 Σχετικά μέ τόν Burrow, συμφωνῶ!»[10]

Στήν τελευταία ἐπιστολή τῆς 27ης Νοεμβρίου 1970 ὁ Foulkes δήλωνε: «Ἐνα δεύτερο πρᾶγμα πού μοῦ ἔχεις διδάξει γιά τή δική μου προσέγγιση εἶναι σέ σχέση μέ τόν Trigant Burrow. Νομίζω ὅτι ἔχεις ἀπόλυτο δίκιο ὅταν λές ὅτι εἶναι περισσότερο πρόδρομος τῶν Ὁμάδων Συνάντησης παρά τῆς ὁμαδικοαναλυτικῆς ψυχοθεραπείας, ὅπως τήν ἀντιλαμβανόμαστε ἐσύ κι ἐγώ»(σ. 1).

Στό βιβλίο του τέσσερα χρόνια ἀργότερα, ὁ Abse εἶναι ἀκόμη πιό ὑποτιμητικός:

Στήν πραγματικότητα, οἱ προσπάθειες τοῦ Burrow νά παρακάμψει τήν ἀναλυτική διαδικασία ἦταν καταστροφικές, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐνίσχυση βασικῶν ἀλλαγῶν τῆς προσωπικότητος στά μέλη τῆς Μικρῆς Ὁμάδας. Ἡ δυσπιστία του γιά τόν σημασιολογικό λόγο καί ἡ πεποίθησή του ὅτι ἡ ἀρωγή (διάσωση) βρισκόταν περισσότερο στήν ἄμεση ἐπαφή μεταξύ ὁμαδοποιημένων ἀτόμων προέκυπτε ἀπό τίς ἀναπτυσσόμενες «ψυχονευρολογικές» ιδέες του γιά τόν πολιτισμένο ἄνθρωπο πού χάνεται μέσα στόν κόσμο τοῦ «κορτικο-συμβολισμοῦ» καί ἔτσι ἀποκόπτεται ἀπό τό «θαλαμοσπλαχνικό του σύστημα». Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη εἶναι ὁ πρωτοπόρος τῶν σύγχρονων Ὁμάδων Συνάντησης καί κάποιων μορφῶν «ἐκπαίδευσης εὐαισθησίας» (sensitivity training), ἐνῶ ὁ Foulkes ἀνέπτυξε τήν ὁμαδικο-αναλυτική ψυχοθεραπεία. [11](Abse, 1974: 111).

[9] Σημείωση τοῦ Abse: A Search for Man's Sanity. The Selected Letters of Trigant Burrow, πού ἐκπονήθηκε ἀπό τή Συντακτική Ἐπιτροπή τοῦ Ἰδρύματος Lifwynn. Νέα Ὑόρκη: Oxford University Press, 1958.

[10] Προσχέδιο: 'πρόδρομος τῶν πραγματικῶν ὁμάδων συνάντησης' [προσχέδιο] (Wellcome Library Folder PP/SHF/B 36).

[11] Abse (1974: 111). Σέ μιὰ ὑποσημείωση, ὡστόσο, ὁ Abse ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Trigant Burrow εἶχε ἄναμενόμενα προβλέψει στοιχεῖα ἀπό τήν ἐννοια τῆς ιδέας τοῦ Foulkes γιά τή matrix τῆς ὁμάδας' (Abse 1974: 110)

Όπως έχουμε μάθει από τις έρευνες των Sandner (1998, 2003), Pertegato EG και Peretegato GO (2013), Pertegato EG (2014) και Schultz-Venrath (2015), η μη παραδοχή των έπιτευγμάτων του Burrow σχετικά με την Όμαδική Ανάλυση απέ- τέλεσε αργότερα μία σημαντική προσπά- θεια του Foulkes. Επίσης, στον πρόλογο του βιβλίου του Abse, ο Foulkes έπιδοκίμασε (Foulkes, 1974: XIV) έμμεσα αυτό που είχε παρατηρήσει ο φίλος του για τον Burrow. Επίσης, έπιδοκίμασε τό συμπέρασμα του Abse ότι η Όμαδική Ανάλυση είχε μόνο έναν πατέρα: τον S.H. Foulkes. Όραματιζόμενος μία μεταθανά- τια δημοσίευση της έπιστολής του μπορούμε νά υποθέσουμε ότι αυτό ήταν κάτι περισσότερο από μία ιδιοτροπία — ήθελε αυτή νά είναι η τελική άποψή του σχετικά με τον Burrow. Πρέπει νά είχε την αίσθηση, στά τελευταία του χρόνια, ότι σ' εκείνη την παρατήρηση του 1964 είχε αναγνωρίσει στον Burrow υπερ- βολική έπιρροή στή δική του πρώιμη νοηματοδότηση της Όμαδικής Ανάλυσης (Foulkes, 1964: 13). Συμφωνώντας με την άρνηση του Abse για τό εϋσημα προς τον Burrow, σχετικά με την άπαρχή της Όμαδικής Ανάλυσης, φρόντισε νά γίνει γνωστό τό έξής: η κύρια έπιρροή στή γένεση της Όμαδικής Ανάλυσης δέν προήλθε από τον Burrow, αλλά από τό θέατρο.

Τέλος, θεωρούμε αυτή την έπιστολή ως ένα τεκμήριο που προσθέτει μία νέα και πολύ βαθύτερη διάσταση στή «γένεση της Όμαδικής Ανάλυσης από τό πνεϋμα του θεάτρου» (Roth, 2014α). Έχουμε έπιπλέον ένδιαφέροντα στοιχεΐα ότι, προς τό τέλος της ζωής του, ο Foulkes ασχολούνταν ακόμα με αυτά τό έρω- τήματα, όπως αναφέρει και η Sheila Thompson (Roth, ό.π.), στήν όποία ο

Foulkes είχε δανείσει μία βιογραφία του Chechov λίγο πριν τό θάνατό του, «σκε- πτόμενος ότι μία μελέτη του τρόπου μέ τον όποϊον οι δραματουργοί έχουν άπεικονίσει τις διαπροσωπικές σχέσεις θά μπορούσε νά είναι χρήσιμη για την άνάπτυξη και τον έμπλουτισμό των δι- κών του θεωριών» (Thompson, 1983: 344).

Τό γεγονός ότι ο Foulkes σκέφτεται έμμεσα τον θάνατό του, δίνοντας την άδεια μιās μεταθανάτιας δημοσίευσης αυτής της έπιστολής από τον Abse, και καθώς αυτή η έπιστολή έχει προετοι- μασθεΐ τόσο προσεκτικά από ένα πλήρως έπεξεργασμένο προσχέδιο, δέν συνοψίζει μόνο την όμαδικοαναλυτική του αντί- ληψη, αλλά και ξεκαθαρίζει τί ήταν σημαντικό για 'κεϊνον σχετικά με τή δική του συμβολή στήν Όμαδική Ανάλυση.

Κάποιος θά μπορούσε ακόμη και νά συμπεράνει ότι αυτή η έπιστολή προορι- ζόταν από τον Foulkes νά άποτελέσει μία έκ βαθέων όμαδικοαναλυτική διαθήκη, η όποία θά δημοσιευόταν μετά τον θάνατό του. Όστόσο, αυτό φαίνεται κάπως υπερ- βολικό, καθώς ο Foulkes έπέτρεψε στον φίλο του νά κάνει παραλείψεις και διορ- θώσεις για τή δημοσίευση, κάτι που, έπ' εϋκαιρία, άποτελεΐ μία πολύ άσυνήθιστη έκφραση έμπιστοσύνης — και την παρα- καταθήκη μιās σπάνιας και μοναδικής φιλίας.

Τό τελικό συμπέρασμά μου είναι τό έξής: Αυτή η έπιστολή πρέπει νά θεωρηθεΐ ως μία προσεκτικά έπεξεργα- σμένη σύνοψη των πολύ όψιμων νοημα- τοδοτήσεων του Foulkes για την Όμαδική Ανάλυση.

Αυτό που ακολουθεΐ είναι η κατά λέξιν αντίγραφή της δακτυλογραφημένης έπι- στολής:

Πρός τόν:
Καθηγητή D.W. Abse του Πανεπιστημίου της
Βιρτζίνια, Medical Center Charlot-tesville,
Virginia 22901 Η.Π.Α.

Από τόν:
Dr. S. H. Foulkes
7 Linnel Close Λονδίνο NW117LN
27 Νοεμβρίου 1970 [Τέλος πρώτης σελίδας]

Άγαπητέ Wilfred,
Σ' εύχαριστώ πολύ πού μοῦ ἔστειλες τό
πολύ ἐνδιαφέρον δοκίμιό σου [12] σχε-
τικά μέ τήν ὁμαδικοαναλυτική κατάστα-
ση. Πραγματικά μοῦ ἔδωσε μεγάλη χαρά
καί μοῦ ἔμαθε πολλά περισσότερα γιά
τόν Pirandello. Ἐχῶ διαβάσει φυσικά γιά
ἑκεῖνον, ἀλλά εἶχα ξεχάσει πολλές ἀπό τίς
λεπτομέρειες πού ἀναφέρεις.

Ἐπιπλέον, ἀπό τή στιγμή πού διάβασα
τό δοκίμιό σου, μέ τίς σαφεῖς παρατη-
ρήσεις γιά τόν Pirandello καί τό ἔργο του,
συνειδητοποίησα πόσο ἔντονη ὑπῆρξε ἡ
ἐπιρροή πού ἄσκησε πάνω μου τό ἔργο
του στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1920,
καί ὅτι ὑπῆρξε βαθύτερη ἀπό ὅσο πί-
στευα. Θυμᾶμαι, παρεμπιπτόντως, ὅτι
μοῦ εἶχε κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση τό
γεγονός ὅτι στήν παράσταση πού εἶδα
δέν ὑπῆρχε αὐλαία καί πραγματικός,
σαφῆς διαχωρισμός μεταξύ σκηνῆς καί
κοινοῦ. Ὑπό τό πρῖσμα τῶν μεταγενέ-
στερων ἐξελίξεων, ἰδιαίτερα στίς ψυχο-
δραματικές προσεγγίσεις, αὐτό ἴσως δέν
εἶναι ἀσήμαντο.

Ἐνα δεύτερο πρᾶγμα πού μοῦ δίδαξες,
σχετικά μέ τή δική μου προσέγγιση,
ἀφορᾷ τόν Trigrant Burrow. Νομίζω ὅτι
ἔχεις ἀπόλυτο δίκιο ὅταν λές ὅτι εἶναι
περισσότερο πρόδρομος τῶν Ὁμάδων
Συνάντησης (encounter groups) [13]

παρά τῆς ὁμαδικοαναλυτικῆς ψυχοθερα-
πείας, ὅπως ἐμεῖς τήν ἀντιλαμβανόμαστε.

Ἐκτός τῆς μακροχρόνιας συνεργασίας
μας καί τίς πολλές ἀναμνήσεις πού ἔχω
ἀπό συζητήσεις μας, θυμᾶμαι ὅτι, παρά
τίς πιέσεις τῆς δουλειᾶς, στό Northfield
βρίσκαμε πάντα χρόνο νά συζητήσουμε
διάφορα οὐσιαστικά καί σημαντικά ζη-
τήματα σχετικά μέ τήν ψυχανάλυση, τήν
ψυχοθεραπεία καί τό τί μπορεῖ νά περι-
λαμβάνεται σέ αὐτό τό πεδίο.

Συγκεκριμένα, θυμᾶμαι καλᾶ μιά συ-
ζήτηση πού εἶχαμε σχετικά μέ τήν τηλε-
παθητική ἐμπειρία. Ἄν θυμᾶμαι καλᾶ,
εἶχες δεῖ ἓνα ὄνειρο, (νομίζω μάλιστα ὅτι
θυμᾶμαι νά ὑπάρχει μιά πισίνα καί
κολῶνες στό ὄνειρο) καί τό συνδέεσα μέ
τίς *deja-vu* ἐμπειρίες. Προσωπικά, ἔχω
ζήσει μόνο μιά τέτοια ἐμπειρία, σέ ἡλικία
περίπου 15 ἐτῶν, καί δέν τήν ἔχω ξεχάσει
ποτέ. Μοῦ ἔμαθε τή μεγάλη διαφορά
ἀνάμεσα στό νά γνωρίζει κανεῖς πραγμα-
τικά κάτι ἀπό τή δική του ἐμπειρία, ἔχο-
ντάς τήν βιώσει, καί τό νά ἀναλύει καί νά
παρατηρεῖ τοὺς ἄλλους, παρ' ὅλο πού
αὐτό σημαίνει σέ κάποιο βαθμό καί τό νά
παρατηρεῖ καί νά βιώνει τόν ἑαυτό του.
Μέ αὐτή τήν ἔννοια, πάντα ἔνιωθα ὅτι
αὐτή ἡ μία καί μοναδική ψυχοπαθο-
λογική ἐμπειρία μου μπορεῖ νά εἶναι ὁ
λόγος γιά τήν ἐπαρκῆ κατανόηση τῶν
καταστάσεων ἀποπροσωποποίησης (*de-
personalisation*), ἀποπραματοποίησης
(*derealisation*) ἢ παρόμοιων καταστά-
σεων ἀποξένωσης καί, ἐπίσης, κατά τή
γνώμη μου, γιά τά ἱκανοποιητικά
ἀποτελέσματά μου σχετικά μέ αὐτές,
ἰδιαίτερα στίς ὁμάδες.

Στό μεταξύ, μέσα ἀπό μιά εὐτυχισμένη
σύμπτωση, συναντηθήκαμε [14] καί συ-

[12] W.D. Abse, *The Depth of Regression in the Group-Analytic Situation: Verbal Communication Versus Acting* (1970; S. 5–28 (Wellcome Library Folder PP/SHF/B 36). Δημοσιεύθηκε, ωστόσο, μέ μικρές τροποποιήσεις στό: Abse (1974), σελ. 93–118.

[13] Προσχέδιο: «πρόδρομος τῶν πραγματικῶν ὁμάδων συνάντησης» [προσχέδιο] (Wellcome Library Folder PP/SHF/B 36).

[14] Προφανῶς εἶχαν συναντηθεῖ μεταξύ 10 καί 19 Ὀκτωβρίου, ὅταν ὁ Abse ἦρθε στό Λονδίνο, ὅπως εἶχε ἀνακοινώσει στόν Foulkes στήν ἐπιστολή του ἀπό τή Βιρτζίνια στίς 4 Ὀκτωβρίου 1970 (Wellcome Library Folder PP/SHF/B 36).

ζητήσαμε. Έχω ήδη ξεκινήσει αυτή την επικοινωνία [15] μαζί σου στο πνεύμα της συζήτησής μας. Θέλω νά δηλώσω ξεκάθαρα αυτό που αντιλαμβάνομαι [16] ότι προτείνεις και τό τί αποδέχομαι μέ μεγάλη προθυμία. Έν ὀλίγοις, ὅτι θά πρέπει νά σοῦ ἀπαντήσω βασιζόμενος στην ἐπιστολή σου. Δέν πρέπει νά προσπαθήσω νά εἶμαι συστηματικός, ἀλλά λίγο πολύ νά ἀφεθῶ σέ ἕναν ἐλεύθερο συνειρμό, συμπεριλαμβανομένου τοῦ νά εἶμαι πιό προσωπικός ἀπό ὅ,τι συνήθως ὅταν γράφω. Ὁ σκοπός εἶναι νά διασαφηνίσω μερικές ἀπό τίς ιδέες μου, παλιές ἢ νέες, καί ἐπίσης νά τίς συνδέσω μέ τόν ἑαυτό μου πιό προσωπικά καί πιό ξεκάθαρα, ἀπό ὅ,τι συνήθως, ἀλλά μόνο στόν βαθμό πού αὐτό φαίνεται πραγματικά νά εἶναι σκόπιμο, καί νά τίς τοποθετήσω στή σωστή προοπτική.

Θά σοῦ γράψω λοιπόν μέ πολύ ἐλεύθερο καί προσωπικό ὕφος, πού μοῦ δίνει μιάν ἐπιπλέον εὐκολία πολύ εὐπρόσδεκτη στήν ἡλικία μου [17], κυρίως χωρίς νά χρειάζεται νά ἀνησυχῶ τόσο πολύ γιά τήν ἐπιμέλεια καί τήν ἐπεξεργασία, ἀφήνοντας τό μυαλό μου νά περιπλανηθεῖ περισσότερο ἐλεύθερα, καί μπορούμε καί οἱ δύο νά δοῦμε πού ὁδηγεῖ ὅλο αὐτό. Αὐτή ἡ ἀνταλλαγή εἶναι ἕνα εἶδος ἐλευθέρως ρέουσας (free floating) συζήτησης μεταξύ μας, καί αὐτό καταλαβαίνω ὅτι ἔχεις κι ἐσύ στόν νοῦ σου.

Έχω ήδη ξεκινήσει μ' αὐτό τό πνεῦμα [18] καί συνεχίζω ἀναλόγως: ἡ χρήση τῶν λέξεων “ἐλεύθερος συνειρμός” μέ κάνει νά σκέφτομαι ὅτι αὐτό πού πραγματικά ἔχω στό μυαλό μου εἶναι ἕνας ἐλεύθερος συνειρμός ιδεῶν· ὁ ἐλεύθερος συνειρμός ιδεῶν πού ἐμφανίζεται ιδιαίτερα στίς ὁμάδες καί ἐπίσης συχνά στήν ψυχανάλυση, καί ὄχι ἡ ἀρχική, σχεδόν ἀνατομική, φυσική (physiological) ιδέα τοῦ λεκτικοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ πού σχεδόν προϋποθέτει ὅτι τά ἴχνη πού συνήθως καταστέλλει κανεῖς στόν ἐγκέφαλο, ἐπαναδραστηριοποιοῦνται.

Τό ἐννοῶ ἀπό τήν ἀποψη τῶν ιδεῶν. Ἡ ιδέα τοῦ νά χρησιμοποιεῖται ἡ ἐπικοινωνία ὁλόκληρης τῆς ὁμάδας ὡς ἰσοδύναμη τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐξαιρετικά θεμελιώδης γιά τή μέθοδο τῆς ὁμαδικοαναλυτικῆς ψυχοθεραπείας, ἐννοεῖται μέ αὐτή τή λογική. Πολύ πρόσφατα, ἕνας παλιός μου συνάδελφος [19] ἐξέφρασε τίς ἀμφιβολίες καί τόν σκεπτικισμό του σχετικά μέ αὐτήν τήν ιδέα, [20] ὅπως φυσικά καί δικαιούται. Νομίζω ὅτι ἐξέλαβε τά λεγόμενά μου κυριολεκτικά καί, ὡς ἐκ τούτου, ἐδῶ θά ἀναφερθῶ πιό ἐκτεταμένα σ' αὐτό τό θέμα.

Μία ἀπό τίς ἐπισημάνσεις μου εἶναι ὅτι, ὅτιδήποτε παρατηροῦμε ὅταν, γιά παράδειγμα, βρισκόμαστε σέ μιᾷ ὁμάδα, πάντα περιέχει ταυτόχρονα διάφορες πτυχές. Τό ποιᾶ πτυχή τῆς συμπεριφορᾶς κυ-

[15] Ἐννοώντας ἴσως τό προσχέδιο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς.

[16] Προσχέδιο: ‘what I understand your propose’ [στό Ἀγγλικό πρωτότυπο ΣτΜ] τό ‘your’ διορθώνεται σέ ‘you’. Ἔτσι τό προσχέδιο ἔχει τήν καλύτερη ἐκδοχή: ‘αὐτό πού καταλαβαίνω ὅτι προτείνεις’ (what I understand you propose).

[17] Ὁ Foulkes γράφει τήν ἐπιστολή σέ ἡλικία 72 ἐτῶν.

[18] Ἴσως πάλι ἀναφερόμενος στό προσχέδιο.

[19] Πιθανῶς ὁ Patrick de Mare (1916–2008). Γιά νά κατανοήσουμε τήν ἔννοια τοῦ de Mare γιά τή Μεγάλη Ὅμαδα βλέπε Potthoff (2021: 24).

[20] Προσχέδιο: χειρόγραφο σέ ἀγκύλες στό περιθώριο: ‘(καί πραγματικά ἐννοῶ ὅτι γίνεται κι ὄχι ὅτι ἀπλῶς μᾶς φαίνεται ἔτσι)’.

ριαρχεί [21], εξαρτάται σέ μεγάλο βαθμό από τό τί αποδεχόμαστε.

Γιά παράδειγμα, είτε άκοϋμε περισσό-τερο τό προφανές, ρεαλιστικό περιεχό-μενο, είτε τίς λογικές αντιρρήσεις καί τίς έπισημαίνουμε, είτε τήν πτυχή τής μή ειλικρινούς καί μή σοβαρής (προσε-κτικής) συσχέτισης τών βαθύτερων αυτονόητων (ϋπονοούμενων) ιδεών. Αυτό είναι πάντα πιθανό σέ όποια-δήποτε ομάδα, καί αν τό έρμηνεύουμε μέ αυτόν τόν τρόπο διαπιστώνουμε ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει. Έπομένως, μία ώρι-σμένη άφθονία ιδεών, σκέψεων καί συναισθημάτων πού συνδέονται μεταξύ τους, μπορεί μέχρις ενός σημείου νά θεωρηθούν ως συνειρμοί ολόκληρης τής ομάδας. "Έτσι, στή γλώσσα μου, άκολου-θώντας τρόπον τινά τήν ψυχολογία Gestalt, θά έλεγα ότι αντιμετωπίζοντας αυτήν τήν πτυχή ως σήμα (μήνυμα) ή έστιάζοντας τό ενδιαφέρον μου (τήν προσοχή μου) στήν επικοινωνία, [22] σέ μία ομάδα, — ιδιαιτέρως δέ στήν ομαδι-κοαναλυτική ομάδα ασφαλώς — τήν κάθιστοϋμε πραγματικότητα.

Τό άλλο σημείο σέ αυτό πού έλεγα, καί κάτι πού φαίνεται νά έχει παραβλέψει ο συνάδελφος (δέν είχα χρόνο νά τοϋ τό ξεκαθαρίσω), είναι ότι μπορεί έπίσης νά υπάρχουν μή συνειδητές αντιδράσεις, θά λέγαμε άμυνες, ενάντια σέ ένα άσυ-νειδητο νόημα ή μπορεί νά υπάρχουν εϋστοχες έπιβεβαιώσεις. Κατά τή γνώμη μου, αυτή είναι μία πολύ σημαντική ιδέα. Γιά παράδειγμα, μπορεί νά υπάρχουν άρνήσεις (διαψεύσεις) γιά κάτι πού οϋτε ο όμιλητής, οϋτε ο άποδέκτης γνωρίζουν.

Συχνά, όταν θεωρώ ότι τά άρθρα μου παρερμηνεύονται, δέν γίνονται κατανο-

ητά ή είναι αντιφατικά, παρακινοϋμαι νά παρατηρώ ένδείξεις αντίστασης καί άμυνες τέτοιου είδους. Αυτό, γιά μένα, πάντα άποτελοϋσε μία έπιβεβαίωση ότι κάτι είχα καταφέρει καί είναι αυτό πού σχετίζεται πολύ μέ τή συνήχηση (resonance), μία έννοια γιά τήν όποία θά μιλήσω κάποια άλλη στιγμή. [23] Μερικές φορές οι άλλεπάλληλες (succe-ssive) ιδέες έχουν τήν άξία συνειδητών ή άσυνειδητών έρμηνειών αυτού πού μόλις έχει είπωθει ή έχει συμβεί.

Σέ τούτη τήν άλληλογραφία, μπορούμε νά ασχολούμαστε λιγώτερο μέ συνειρ-μούς ιδεών καί περισσότερο μέ ολόκληρα θέματα. Όστόσο, κατά τή γνώμη μου, τό πιο σημαντικό είναι νά αφήνουμε τίς ιδέες μας νά ρέουν ελεύθερα. Έγώ του-λάχιστον, αισθάνομαι ότι θέλω νά γράφω ότιδήποτε έρχεται στό μυαλό μου. Άσφα-λώς έννοείται ότι εάν ποτέ αποφασίσεις νά δημοσιεύσεις τό παρόν, θά τό έπιμε-ληθείς, θά κόψεις τμήματα, θά τό έπ-εξεργασθείς καί θά κάνεις ό,τι θέλεις. [24]

Τώρα, καθώς έχουμε αρχίσει μέ τό θέατρο — ως έρέθισμα γιά νά ασχοληθώ μέ τήν Όμαδική Άνάλυση — θά μιλήσω, αρχικά, λίγο έκτενέστερα γιά αυτήν μου τήν πλευρά, καθ' όσον μέ άφορά. Νομίζω ότι πρέπει πρώτα νά αναφέρω ότι ως νέος ήμουν πραγματικά πολύ ένθου-σιασμένος μέ τό θέατρο. Μοϋ άρέσει ακόμα, αν καί γιά διάφορους λόγους πλέον δέν πηγαίνω συχνά νά δώ παρα-στάσεις. Όστόσο, κατά τή διάρκεια τής έπαγγελματικής μου ζωής έχω άναφέρει συχνά ότι ϋπάρχει ένα πολύ πιο ένδιαφέρον καί άληθινό θέατρο, δρᾶμα, τραγωδία καί κωμωδία, τό όποιο έξελίσ-

[21] Προσχέδιο: χειρόγραφα σέ άγκύλες στό περιθώριο: '(καί πραγματικά έννοώ ότι γίνεται κι όχι ότι απλώς μάς φαίνεται έτσι)'.

[22] Προσχέδιο: 'έπικοινωνίες'.

[23] Ο Foulkes έγραψε τό τελευταίο του δοκίμιο «Notes on the Concept of Resonance» (Foulkes, 1990: 297).

[24] Αυτή είναι μία άξιοσημείωτη δήλωση ελευθερίας εν όψει μιᾶς πιθανής μεταθανάτιας δημοσίευσης καί, είναι σαφές ότι αυτή ή έπιστολή είναι ένα προσεκτικά σχεδιασμένο κείμενο στό όποιο ο Foulkes είναι πρόθυμος νά έξομολογηθεί μία πιο προσωπική, αυτοβιογραφική άποψη γιά τήν άνάπτυξη τών έννοιών του.

σεται καθημερινά ως πραγματική ζωή, μπροστά στα μάτια μου, — στή δουλειά μου, — από αυτό που θά μπορούσα συνήθως νά παρακολουθήσω αγοράζοντας ένα εισιτήριο για τήν παράσταση ενός έργου.

Ακόμα καί όταν ήμουν νεαρός, για διάφορους λόγους —ένας από αυτούς ήταν ή έλλειψη χρημάτων— δέν ήμουν ιδιαίτερα συχνός επισκέπτης του θεάτρου. Παρ' όλα αυτά, διάβασα, για παράδειγμα, τά δράματα του Shakespeare μέ μεγάλη έσωτερική ένταση καί τά ένιωσα νά παίζονται, κυριολεκτικά, στό μυαλό μου. Πραγματικά διασκέδασα πολύ μέ αυτές τίς «παραστάσεις». Μιά παράσταση στό ίδιο τό θέατρο έπρεπε νά είναι πράγματι πολύ καλή για νά είναι άντάξια τής φαντασίωσής μου εκείνη τήν εποχή.

Μέ ένδιέφερε αρκετά σοβαρά ώστε νά θέλω νά γίνω παραγωγός ή σκηνοθέτης. Ένας από τούς αδελφούς μου, ό όποιος ήταν τότε μαθητευόμενος σέ μία τράπεζα στή Βιέννη, ήρθε στό σπίτι μέ άδεια καί μου είπε ότι ένας από τούς συναδέλφους του είχε ξαφνικά παρατήρει τά πάντα στήν τράπεζα, είχε στραφεί στό παλιό του πάθος καί είχε αποφασίσει νά γίνει παραγωγός. Δέν είχα ξανακούσει ποτέ κάτι τέτοιο καί έκανα πολλές έρωτήσεις στόν αδερφό μου, στίς όποιες απάντησε όσο καλύτερα μπορούσε. Ήταν τότε που μου δημιουργήθηκε για πρώτη φορά ή ιδέα νά γίνω παραγωγός.

Γιατί δέν έγινα; Πρώτα απ' όλα, μεσολάβησε ό Α' Παγκόσμιος Πόλεμος καί, όταν επέστρεψα, οι συνθήκες είχαν αλλάξει έπειδή, μετά τή συνταξιοδότηση του πατέρα μου, τό εισόδημα τής οικογένειας είχε μειωθεί αισθητά. Τό όλο έρώτημα, για τό άν μπορούσα νά κάνω κάτι τέτοιο ή ακόμα καί άν μπορούσα νά σπουδάσω, ήταν πράγματι έκκρεμές. Ό πατέρας μου μέ παρέπεμψε στόν μικρότερο αδερφό του, ό όποιος ήταν τότε,

κατά κάποιον τρόπο, ό έπικεφαλής τής οικογενειακής επιχείρησης — έμπόριο ξυλείας — καί ό όποιος μπορούσε νά μέ συμβουλέψει καλύτερα για τό τί ήταν οικονομικά έφικτό. Μοϋ είπε ότι μπορούσα νά σπουδάσω, αλλά ότι θά έπρεπε νά είναι αυτό που όνόμασε «Brot-beruf» — δηλαδή ένα επαγγελματικό όποιο θά μπορούσε κανείς νά βασισθεί ότι θά βγάξει τά πρós τό ζήν.

Υπ' αυτές τίς συνθήκες, πραγματικά δέν τόλμησα νά θίξω τό ζήτημα του νά γίνω άνθρωπος του θεάτρου, τό όποιο ούτως ή άλλως είχε τότε μία πολύ άμφίβολη υπόληψη.

Κάτι άλλο που μέ αποθάρρυνε ήταν ότι κάποιος άλλος μου είχε πει: «Α, ναί, αλλά θά έπρεπε νά είσαι πρώτα ήθοποιός, καί μάλιστα έμπειρος ήθοποιός, για νά γίνεις παραγωγός.» Αυτό μέ τρόμαξε. Ήμουν πάρα πολύ συνεσταλμένος καί ή ιδέα ότι έπρεπε νά έμφανιστώ δημόσια για νά έκφράσω τά συναισθήματά μου, νά άκουστεί ή φωνή μου καί νά έκτεθει τό πρόσωπό μου, μέ πανικόβαλε.

Ένας άλλος λόγος, βαθύτερος, ήταν ότι ήρθα σέ έπαφή μέ τό έργο του Sigmund Freud. Αυτό μπορεί νά ήταν πρίν ή άμέσως μετά τήν έγγραφή μου στήν ιατρική σχολή. Έχω πολλές άναμνήσεις που συνδέονται μέ αυτό, οι όποιες όμως θά μάς απομάκρυναν πολύ από τό παρόν. Από τότε όλο καί περισσότερο, μέ περισσότερο διάβασμα, έγινα πιστός ύποστηρικτής του Freud. Έτσι λοιπόν, αντί για παραγωγός — αλλά μέ τουλάχιστον τήν ίδια απόλαυση, κατάληξα νά γίνω ψυχαναλυτής.[25]

Τώρα, καθώς ξεκινάμε από τό θέατρο, θέλω νά συμπληρώσω αυτά που λές μέ κάποιες άλλες παρατηρήσεις καί σχόλια τά όποία έχω ήδη θίξει στό βιβλία μου, αλλά που θά ήταν σημαντικό νά θυμηθώ έδω. Αυτές οι παρατηρήσεις καί τά σχόλια χρονολογούνται από πολύ μετα-

[25] Μία αξιοσημείωτη προσπάθεια, νά συνδυασθεί ή ιστορία των ιδεών του Foulkes για τήν όμαδική άνάλυση μέ τή βιογραφία του, έγινε από τόν Nitzgen (2008 b).

γενέστερο στάδιο, όταν ήδη αναπολούσα μεγάλο μέρος της δικής μου δουλειάς· ή μία συνδέεται με τον Chekhov και ή άλλη με τον Bertolt Brecht. (Βλέπε ειδικώτερα την τελευταία παράγραφο στή σελ. 287 του «*Therapeutic Group Analysis*» στο κεφάλαιο με τίτλο «*Brief Guide to Group-Analytic Theory and Practice*»). [26]

Καί πρώτα για τον Chekhov. Είμαι μεγάλος θαυμαστής των θεατρικών του έργων και έχω διαβάσει τό βιβλίο «*Chekhov the Dramatist*» του David Magarshack (John Lehmann, Λονδίνο, 1952). Ο Magarshack δίνει έμφαση στην ιδιαίτερη ποιότητα των έργων του Chekhov, μία ποιότητα την οποία αποκαλεί «έμμεση δράση». Μέ αυτό έννοεί ότι, ένω πολλά συμβαίνουν στους ανθρώπους και, θά μπορούσε νά πει κανείς, σέ όλη την ομάδα πού συγκροτεί τό έργο, σχετικά λίγα πράγματα συμβαίνουν στή σκηνή. Σάν νά λέμε, όλα συμβαίνουν έκτός σκηνής, στό παρασκήνιο. Θεωρούσα ότι αυτό ίσχυε σέ μεγάλο βαθμό και ξαφνικά αναγνώρισα ότι, υπό μίαν έννοια, ίσχυε και για τίς ομάδες τίς οποίες συντονίζω.[27] Σέ αυτές τίς ομάδες συμβαίνουν πολλά, αλλά στην ίδια την ομάδα, κυριολεκτικώς, δέν υπάρχει πολλή δράση· ή δράση συμβαίνει περισσότερο έκτός της ομάδας, όχι απαραίτητα μέ την έννοια της πραγματικής δράσης, αλλά μέ την έννοια, για νά είμαι πιο συγκεκριμένος, της αλληλεπίδρασης στό προσωπικό δίκτυο ή δίκτυα των ατόμων, των ασθενών.

Η αναφορά του δικτύου έδω μέ οδηγεί στό νά αντιληφθώ άλλη μία σχέση μέ τό θέατρο. Κάποτε έδωσα μία διάλεξη στην

Group Analytic Society για τον «Πατέρα» του Strindberg. Έλπίζω μία μέρα νά τό συμπεριλάβω ως κεφάλαιο σέ ένα από τά μελλοντικά βιβλία μου. [28] Εκεί κατεδείκνυα πώς ένας συγγραφέας όπως ο Strindberg χειρίζεται τό έργο συνολικά ως δίκτυο. Μπορεί κανείς νά δείξει ξεκάθαρα αυτή την ιδέα από τό έργο του Strindberg· στην πραγματικότητα θά μπορούσε νά τό κάνει χρησιμοποιώντας σχεδόν οποιοδήποτε άλλο θεατρικό έργο, αλλά αυτό, λόγω της σχιζοφρενικής φύσης του ίδιου του Strindberg, είναι ίσως ιδιαίτερα σαφές έπειδή την ίδια στιγμή γράφει ιδιαίτέρως προσωπικά και υποκειμενικά. Ίσως αποκαλύπτω πολλά, αλλά, έν πάση περιπτώσει, θά μπορούσε νά αποτελέσει μέρος ενός σχετικού βιβλίου του οποίου ένα άλλο κεφάλαιο θά ήταν αφιερωμένο στην περίπτωση της Dora του Freud, [29] όπου υπάρχουν επίσης σαφείς ένδείξεις (έκτός από την ανεξερεύνητη μεταβίβαση της μή ψυχαναλυμένης μεταβίβασης σέ αυτήν) ότι ο Freud ήταν, χωρίς νά γνωρίζει τή σημασία του σέ αυτή την περίπτωση, μέλος ενός συνολικού δικτύου σέ σχέση μέ την ασθενή. Αυτό δέν τό έχω ακόμη έπεξεργασθεί λεπτομερώς.

Συνεχίζω μέ τον Bertolt Brecht [30]. Έντυπωσιάσθηκα όταν άρχισα νά καταλαβαίνω τή βασική ιδέα του Brecht για τή σπουδαιότητα της αποξένωσης. Είδα πόσο σημαντική είναι για την ψυχοθεραπεία γενικώς, συμπεριλαμβανομένης της ψυχανάλυσης, της ομαδικής ανάλυσης κ.λπ. Όπως γνωρίζεις, αυτό πού έχει στό μυαλό του ο Brecht βρίσκεται σέ αντίθεση μέ την κλασική δραματική ιδέα του Άριστοτέλη. Ό Άρι-

[26] Foulkes (1964: 287), προσχέδιο: παραλείπει την αναφορά στό δικό του βιβλίο *Therapeutic Group Analysis*.

[27] Σχετικά μέ τό όψιμο ένδιαφέρον του Foulkes για τον Chekhov, βλέπε Roth, 2014: 295.

[28] Προσχέδιο: 'βιβλία, στό δίκτυο'. Η φράση 'Στό δίκτυο', ωστόσο, έχει διαγραφεί.

[29] Freud, 1905e.

[30] Βλέπε επίσης (Foulkes, 1975 [1990]: 294) όπου αναφέρεται στον Μπρέχτ, σέ ένα τελευταίο του δοκίμιο.

στοτέλης καλεῖ τό κοινό νά συμμετέχει, ὁδηγώντας το νά ταυτισθεῖ μέ τό ἄτομο ἢ τά πρόσωπα, τόν ἥρωα ἢ τούς ἥρωες τοῦ ἔργου, ὥστε νά αἰσθάνεται πώς ὅ,τι συμβαίνει εἶναι ἀναπόφευκτο. Μέ αὐτόν τόν τρόπο συναισθάνονται τό μοιραῖο τῆς δράσης. Ὁ Brecht ἀντικρούει αὐτή τή συναισθηματική ταύτιση, χρησιμοποιώντας τά τεχνικά μέσα πού ἀφήνουν τούς ἡθοποιούς νά βγοῦν, κατά κάποιον τρόπο, ἀπό τούς ρόλους των καί νά μιλήσουν στό κοινό, ὡς ἡθοποιοί, ὡς πρόσωπα. Γιά παράδειγμα, θά συμπεριφερθοῦν σάν νά βρίσκονται σέ πρόβα, καί θά σταματήσουν προκειμένου νά ποῦν «*Αὐτό δέν εἶναι σωστό, πρέπει νά τό κάνεις ἔτσι κι ἔτσι...*». Ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς τεχνικῆς εἶναι νά ἐνισχύσει στό κοινό τήν πεποίθηση ὅτι δέν χρειάζεται ἀπαρατήτως νά ἐνεργεῖ κάποιος μέ συγκεκριμένο τρόπο. Κάποιος μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό τούς καθοριστικούς παράγοντες καί νά αποφασίσει νά ἀντιδράσει καί νά ἐνεργήσει διαφορετικά. Αὐτή ἡ ἐλευθερία ἐπιλογῆς, ἡ εὐθύνη, ἡ ἀποδέσμευση ἀπό τή μοιρολατρία, μέ ἐντυπωσίασε.

Ὅμως, ὅπως κάνω πάντα, δέν μπορούσα παρά νά σκεφθῶ ὅλα αὐτά σέ συνάρτηση μέ τή δουλειά μου. Μοῦ θύμισε τήν ἐντύπωση πού εἶχα ἀκούγοντας ὠρισμένους ψυχαναλυτές νά λένε ὅτι «καταλάβαιναν» τόσο καλά τους ἀσθενεῖς των, ὥστε σ' ἐμένα φαινόταν ἀδύνατο νά ἀλλάξει ὁ ἀσθενής. Ἐπικύρωναν τή συμπεριφορά του σιωπηρά μέ ὅλη τήν μέ ὅλη τήν ἐξουσία τῆς μεταβίβασής του στόν βαθμό πού δέν ὑπῆρχε σχεδόν καμμία ἀντιπαράθεση ἢ ὑπαινιγμός ὅτι ἡ ἀντίδραση θά μπορούσε νά εἶναι διαφορετική ἢ θά ἔπρεπε νά εἶναι διαφορετική. Ἐπομένως, ἐνιωθα ὅτι, ὑπ' αὐτήν τήν ἐννοια, ἡ κατανόηση μπορεῖ νά

ὑπερβεῖ τά ὅρια· μπορεῖ νά ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή θεραπευτική ἀποτελεσματικότητα τῆς παρουσίας, τῆς συμβολῆς καί τῆς παρέμβασης κάποιου καί μέ τό ὅτι, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Μπρέχτ, ἡ μή κατανόηση θά μπορούσε νά εἶναι μιά πιό εὐεργετική στάση. Θά ἀσχοληθῶ μέ αὐτό σέ ἕνα μελλοντικό μου ἄρθρο, μέ τόν τίτλο: «Σχετικά μέ τή σημασία τῆς μή κατανόησης».

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα, πού ἀναπόφευκτα μοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, ἂν καί συνδέεται μόνον ἔμμεσα μέ τό θέατρο, εἶναι αὐτό τοῦ μαέστρου (conductor), τοῦ μαέστρου μιᾶς ὀρχήστρας. Ἐντυπωσιάσθηκα ἀπό τήν ὁμοιότητα τοῦ ρόλου μου καί τῆς δραστηριότητάς μου, ὅπως τήν ἔχω ἀντιληφθεῖ ἐγώ, μέ αὐτή τοῦ μαέστρου μιᾶς ὀρχήστρας. Ὑπάρχει κοινό ἔδαφος στό ὅτι ὁ μαέστρος δέν παράγει ὁ ἴδιος μουσική, δέν συμβάλλει στόν ἦχο. Ὅμως σκηνοθετεῖ, ἐρμηνεύει καί ἐπιπλέον ἀποδίδει (ἐκφράζει) τή δική του ἀνάγνωση τοῦ ἔργου τοῦ συνθέτη. Συχνά σκεφτόμουν καί ἴσως καί νά ἔλεγα [31] τότε ὅτι εἶμαι σάν ἕνα μαέστρος ὀρχήστρας, ἀλλά οὔτε ἐγώ οὔτε ἡ ὀρχήστρα γνωρίζουμε τί θά παίξουν, οὔτε κανεῖς ἀπό αὐτούς ξέρεи τί ἔχει στό μυαλό του ὁ ἄλλος, καί ὅμως πρέπει νά βρῶ τό νόημα. Ἀργότερα [32] τόνισα πολύ περισσότερο τή δημιουργική πλευρά καί ἐπίσης τήν κατευθυντική καί τήν παραδειγματική πλευρά (model aspect) τοῦ θεραπευτοῦ, ἀλλά, στόν βαθμό πού μόλις ἀνέφερα, ὑπῆρχε κάτι πού θύμιζε τή σχέση μεταξύ τοῦ θεραπευτοῦ – μαέστρου (therapeutic conductor) μιᾶς ὁμαδικοναλυτικῆς ὁμάδας καί αὐτή τοῦ μαέστρου μιᾶς ὀρχήστρας.

Ὡστόσο, αὐτό ἔχει ἀντιμετωπισθεῖ πολύ σοβαρά καί κυριολεκτικά ἀπό διάφορους

[31] Ἦδη ἀπό τό 1948, ὁ Foulkes μιλάει γιά τόν μαέστρο πού παίζει στήν ὁμάδα ὡς ὄργανο καί εἶναι καί τό ὄργανο τῆς ὁμάδας (Foulkes, 1948: 139).

[32] Στό δοκίμιό του, *The Leader in the Group*, ὁ Foulkes, πέντε χρόνια μετά τήν ἐπιστολή στόν Abse, συνοψίζει τίς ιδέες του σχετικά μέ τόν μαέστρο/συντονιστή (Foulkes, 1975, 1990).

άνθρώπους σέ διάφορες εποχές. Ή επιθυμία μου νά βρῶ μιὰ διαφορετική όνομασία γιά τόν συντονιστή, πέρα από τό ήγέτης ἢ ὑπεύθυνος, δέν εἶχε τήν ἔννοια τοῦ ἐξορθολογισμοῦ (rationalisation). Μέ αὐτόν τόν ὅρο θέλω πραγματικά νά τονίσω, ὅπως ἔχω πεί ἄρκετά συχνά, ὅτι ὁ συντονιστής δέν ἡγεῖται συνεχῶς, ἢ ἀκόμη καί κατά κύριο λόγο, τῆς ομάδας μέ τή συνήθη ἔννοια τοῦ ὅρου, ὅπως θά ἡγεῖτο μιᾶς ομάδας προσωπικοῦ σέ ἓνα νοσοκομεῖο ἢ θά διηύθυνε μιὰ βιομηχανία ἢ ἐν προκειμένῳ μιὰ ὀρχήστρα ὡς ὁ μαέστρος της. [33]

Ἡ βασική μου ἰδέα γιά τή λειτουργία μου σέ μιὰ ομάδα, τῆς ὁποίας εἶμαι εἴτε ὑπεύθυνος εἴτε συντονιστής, ἦταν πάντα ἡ ἴδια, ὅπως ἀνακάλυψα πρόσφατα. [34] Πιο συγκεκριμένα, εἶναι ἡ ἐξῆς: ἡ ἐν λόγω ομάδα πρέπει νά θεωρεῖται «στό σύνολό της», κι ὅτι αὐτό μπορεῖ νά εἶναι καλύτερο ἀπό τό «ὡς σύνολο» [35] καί στήν κατάσταση [36] στήν ὁποία δραστηριοποιεῖται. Πρίν ἀπό πολλά χρόνια παρατήρησα (πολύ νωρίτερα ἀπό τήν Κλινική Tavistock, γιά παράδειγμα

[37]), καί μάλιστα εἶχα γράψει σχετικά μέ τό γεγονός, ὅτι ἡ κατάσταση τῆς ομάδας τονίζει τό ἐδῶ καί τώρα. Ποτέ δέν ἔκανα σύνθημα αὐτή τήν ἰδέα, ἀλλά εἶναι πολύ σημαντικό ὅτι τή χρησιμοποιοῦσα διαρκῶς, εἴτε στίς ὁμαδικοαναλυτικές ομάδες μου, εἴτε στήν κοινότητα τοῦ Northfield, στή διδασκαλία ἢ σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη κατάσταση. Παρ' ὅλα αὐτά, ποτέ δέν διεκδίκησα τήν ἀποκλειστικότητα. Ἡ ἰδέα, παρεμπιπτόντως, εἶναι εὐρέως διαδεδομένη σέ ὅλα τά εἶδη ὑπαρξιακῶν ομάδων καί ομάδων συνάντησης κ.λπ., καί εἶναι βασικά αὐτονόητη, καθῶς, ὅπως τό ἔθεσα, ἡ ἀλλαγή μπορεῖ νά συμβεῖ μόνο στό παρόν.[38] Τό παρόν εἶναι τό μόνο πρᾶγμα πού εἶναι ὄντως πραγματικό. Στό ψυχαναλυτικό πεδίο, ἡ ἔμφαση στή συνεχιζόμενη μεταβιβαστική κατάσταση ἀνάγεται στή συνεισφορά τοῦ Rank [39] καί τοῦ Ferenczi (sic!), οἱ ὁποῖοι, τό 1922, [40] δημοσίευσαν τήν «*Entwicklungsziele der Psychoanalyse*» [41] (*Κατευθύνσεις ἀνάπτυξης τῆς ψυχᾶνάλυσης*). Ὡς ἐκ τούτου, στήν κατάσταση μεταβίβασης δέν ὑπάρχει ἐπ' οὐδενί κάτι τόσο καινούργιο ὅσο θεωροῦν ὠρισμέ-

[33] Προσχέδιο: ὅταν κάποιος θά ἡγεῖτο, — ἀλλά ἤθελα νά ξεφύγω ἀπό αὐτόν τόν ὅρο πού γιά τεχνικούς καί μεθοδολογικούς λόγους εἶναι ἀπόλυτα ἔγκυρος καί σωστός. Διαγεγραμμένη εἶναι ἡ προσθήκη — ἀλλά ἤθελα νά ξεφύγω ἀπό αὐτόν τόν ὅρο πού γιά τεχνικούς καί μεθοδολογικούς λόγους εἶναι ἀπολύτως ἔγκυρος καί σωστός.

[34] Αναφέρεται σέ ἓνα πολύ ὀψιμο δοκίμιό του ἀπό τό 1975: *The Leader in the Group* (1975) (Foulkes E. (ἐπιμ.), 1990: 285).

[35] Προσχέδιο: ἀρχικά ὑπῆρχε μόνο τό ὅτι ἡ ομάδα πρέπει νά θεωρεῖται ὡς σύνολο καί στήν κατάσταση στήν ὁποία λειτουργεῖ. Στό περιθώριο ὑπάρχει τό χειρόγραφο ἐνθετο: «στό σύνολο» μπορεῖ νά εἶναι καλύτερο ἀπό τό «ὡς σύνολο».

[36] Οἱ ἀντιξοότητες τῆς ὁμαδικοαναλυτικῆς 'κατάστασης' στή γραφή τοῦ Foulkes ἀντιμετωπίζονται διεξοδικά ἀπό τόν Nitzgen (2008α: 245).

[37] Αὐτό μπορεῖ νά ἀντανακλᾷ τόν ἀνταγωνισμό του μέ τήν κλινική Tavistock καί ἀποτελεῖ σαφῆ ἀξίωση προτεραιότητας, τουλάχιστον ἔναντι τῆς κλινικῆς Tavistock, ὅτι χρησιμοποιεῖ τήν ἔννοια τοῦ «ἐδῶ καί τώρα» στίς ομάδες. Ἀλλά στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ ὑποστηρίζει ὅτι ἔκανε χρήση αὐτῆς τῆς ἔννοιας ἤδη στήν κοινότητα τοῦ Northfield.

[38] Προσχέδιο: «στό παρόν, μέ μιὰ ὠρισμένη ἔννοια», «μέ μιὰ ὠρισμένη ἔννοια» διαγεγραμμένο.

[39] Ferenczi S; Rank O (1924).

[40] Τό βιβλίο κυκλοφόρησε τό 1924.

[41] Βλέπε ὑποσημείωση ἀρ. 39.

νοι σήμερα.

Ένα άλλο βασικό καί άδιαμφισβήτητο σημείο είναι νά έμπεριέχεται πάντα ή ομάδα, στόν μέγιστο δυνατό βαθμό, στό συνεχιζόμενο έργο, δηλαδή στό νόημα καί τόν σκοπό όλων όσα κάνει καί σέ ό,τι συμβαίνει, [42] καθιστώντας πάντα τά μέλη της, ύπ' αυτήν τήν έννοια, συνεργάτες, συναδέλφους σέ ένα κοινό έγχείρημα, αντιμετωπίζοντάς τους σοβαρά ως αυτό πού θά έπρεπε νά είναι καί όχι ως αυτό πού κατ' ανάγκην είναι. Τό νά μήν παρουσιάζεται κάποιος ως συντονιστής, μέ τήν έννοια πού ή ομάδα φαντάζεται έναν συντονιστή, δέν έμποδίζει τήν ομάδα νά βάλει κάποιον σέ αυτή τή θέση καί νά έρμηνεύσει τή θέση του ως τέτοια. Όπως έχω αναφέρει καί άλλοϋ, [43] ό συγκεκριμένος σκοπός μας στην όμαδικoαναλυτική ψυχοθεραπεία είναι νά απογαλακτισθεί ή ομάδα από αυτή τήν ανάγκη· νά ένηλικιωθεί ή ομάδα, νά χρησιμοποιήσει τό μυαλό της καί νά συνειδητοποιήσει τή δική της ατομικότητα καί προσωπικότητα· όμως, γιά νά απογαλακτισθεί κανείς από αυτό πρέπει νά μπορεί καί νά θέλει νά αποδεχθεί αυτή τή θέση γιά λίγο ή περιστoσιακά, όταν δέν ύπάρχει άλλος τρόπος. Δέν μπορεί κανείς νά ανεξαρτητοποιήσει κάποιον από κάτι πού δέν είχε ή δέν έχει βιώσει.

Χθές βράδυ παρακολούθησα μία τηλεοπτική έκπομπή όπου ό David Frost είχε καλέσει μερικούς Άμερικανούς Yippies [44] καί τόν κοινωνιολόγο ή/καί ανθρωπολόγο Robert Ardrey [45] (νομίζω από τίς ΗΠΑ) προκειμένου νά συζητήσουν. Ήταν έντυπωσιακό, μέ άκρως

άρνητική έννοια. Τό αναφέρω γιατί ύπογραμμίζει μερικά πολύ βασικά σημεία τής σημερινής μας παγκόσμιας κατάστασης καθώς καί, αναπόφευκτα, αυτό πού μάς άπασχολεί στην όμαδικoαναλυτική ψυχοθεραπεία. Έν όλίγοις, οι Yippies ήταν άνώριμοι, σχεδόν άφελείς καί πραγματικά έξαιρετικά έπιπόλαιοι καί, έπίσης, άσυνάρτητοι στόν τρόπο πού παρουσίαζαν τά έπιχειρήματά τους. Είχε κανείς τήν έντύπωση ότι τό μόνο πού ήθελαν νά κάνουν ήταν νά καταστρέψουν καί ότι δέν είχαν τήν παραμικρή ιδέα γιά τό τί θά ήθελαν νά βάλουν στή θέση του. Όταν στριμώχτηκαν, είπαν πράγματα, γιά τόν τρόπο πού πρέπει νά λειτουργεί ό κόσμος κλπ., τά όποια θά έλεγε ένα άνόητο παιδάκι πέντε ή όκτώ έτών. Από τήν άλλη, ουσιαστικά τορπίλισαν τήν κατάσταση αποδοκιμάζοντας όλους μέ φωνές, καπνίζοντας άπαγορευμένα τσιγάρα καί μήν αφήνοντας κανέναν νά άρθρώσει λέξη. Νομίζω ότι ή στάση τους ήταν πολύ συνεπής μέ αυτό πού θά περίμενε κανείς από αυτούς, βάσει τής συμπεριφοράς καί τής έξωτερικής τους εμφάνισης· άνταποκρίθηκαν στίς προσδοκίες. Παρ' όλες αυτές τίς ανεπάρκειες, έδειξαν γιά άλλη μία φορά πόσο ισχυρή κίνηση άποτελοϋν καί κατάφεραν νά δημιουργήσουν μία έντονη έντύπωση ή όποια άντανακλάται ήδη στίς σημερινές έφημερίδες, μέ έναν τρόπο πού καί ή καλύτερη προφορική έκθεση δέν θά μπορούσε νά πετύχει. Άργότερα, (νομίζω ότι οι Yippies είχαν έν τώ μεταξύ άποπεμφθεί από τό στούντιο (δέν ύπήρχε άλλος τρόπος) ό Robert Ardrey καί ό Frost είχαν τήν ευ-

[42] Τό χειρόγραφο γράφει «going one», προφανώς πρόκειται γιά λάθος πληκτρολόγησης. τό προσχέδιο έχει έπίσης: «going on».

[43] Βλ. (Foulkes, 1964: 60). Ό Foulkes τό διετύπωσε ξανά, άργότερα: (Foulkes, 1990: 293).

[44] https://www.youtube.com/watch?v=Tt_2wD4TvxA [ΣτΜ Yippies έκ τοϋ Yip (Youth International Party) — «Γίπις» («Διεθνές Κόμμα Νεολαίας»), ένα κίνημα πολιτικοποιημένων «χίπις» πού έδρασε από τά τέλη τής δεκαετίας τοϋ 1960 έως τίς άρχές τής δεκαετίας τοϋ 1980, κυρίως στίς ΗΠΑ. (ΣτΜ).

[45] Robert Ardrey (1908–1980), Άμερικανός ανθρωπολόγος, θεατρικός συγγραφέας καί σεναριογράφος.

καιρία για μία σύντομη συζήτηση στην οποία συμμετείχε και τό κοινό. Περιέργως, ο Robert Ardrey εἶπε ἕνα σωρό κοινοτοπίες καί δέν ἦταν σέ καμμία περίπτωση διαφωτιστικός. Κατά τή γνώμη μου, ἔθιξε ἕνα σημαντικό, ἂν καί καθόλου καινούργιο, θέμα παραλληλισμοῦ μεταξύ τῆς συμπεριφορᾶς ἀνθρώπου καί ζώων. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τούς μπαμπουίνους, γιά παράδειγμα. Ὁ Ardrey ὑποστηρίζει τό σύστημα, τήν πειθαρχία καί τήν ἱεραρχία πού αὐτά τά ζῶα ἐπιτυγχάνουν ἐντελῶς ἐνστικτωδῶς: ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὑπάρχουν ἀνάλογες περιπτώσεις νεαρῶν ζώων πού μερικές φορές ἀγνόησαν τίς προειδοποιήσεις τῶν μεγαλύτερων τους καί μετά βέβαια πληρώνουν τό τίμημα καί καταστρέφονται.

Ὁ Robert Ardrey εἶδε πολύ μικρή διαφορά μεταξύ ἡμῶν καί τῶν ζώων, καί μοῦ φάνηκε ὅτι ὑποτιμᾷ ἐντελῶς τίς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου· τίς συγκεκριμένες δυνατότητες νά ζεῖ πάνω ἀπό αὐτό τό ἐπίπεδο — τήν ιδιαίτερη ἀνθρώπινη ἱκανότητα πού νομίζω ὅτι εἶναι τό ἀπλό ἀποτέλεσμα τῆς ἐξαιρετικῆς ἐξέλιξης τοῦ ἐγκεφάλου πού ἀναπτύσσεται στόν ἄνθρωπο. Συμφώνησε, ὥστόσο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἕνα πολύ μεγάλο προσόν μέ τήν ἱκανότητά του γιά λεκτική ἐπικοινωνία, τή δυνατότητα ἐπικοινωνίας διὰ τοῦ λόγου μεταξύ μητέρας καί παιδιοῦ, γιά παράδειγμα, πού φυσικά ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοια εἶναι μία λειτουργία τοῦ νεοεγκεφάλου.

Αὐτό πού μέ προβλημάτισε ἀρχικά ἐδῶ εἶναι τό τί κάνουμε ὅταν, παρά τή δυνατότητα τῆς ἀνθρώπινης νοημοσύνης μας, τῆς λογικῆς μας εὐφυΐας καί τῶν μέσων συμβολικῆς ἐπικοινωνίας, παρ' ὅλα αὐτά μέ τά ὁποῖα θά μπορούσαμε νά κατασκευάσουμε ἕναν ἀναμφίβολα καλύτερο κόσμο, τί κάνουμε ἂν ἡ πλειονότη-

τα δέν ἀκούει, καί μᾶς ἀποδοκιμάζει, στήν οὐσία μήν ἐπιθυμῶντας, σ' ἐκεῖνο τό στάδιο, νά ζήσει στόν κόσμο πού θά προτιμούσαμε — σέ ἕναν κόσμο τάξης, εἰρήνης καί ἡσυχίας. Ἀσφαλῶς φαίνεται ὅτι δέν θέλουν, καί ὅτι ἐμεῖς, πού ἀπό μόνοι μας ἔχουμε πετύχει σέ κάποιο βαθμό μία κατάσταση πραγμάτων ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ λογική, καί μία δημιουργική καί ἐξιδανικευμένη ἀτμόσφαιρα, εἴμαστε τέτοια μειονότητα πού δέν μπορούμε νά ζήσουμε ὅπως θέλουμε, γιατί ἡ πλειονότητα, ἡ ὁποία τελικά ἀποφασίζει (sic!) ἂν κάτι μᾶς ἀρέσει ἢ ὄχι, δέν ἐπιθυμεῖ πραγματικά μία τέτοια κατάσταση.[46]

Αὐτό μοῦ θυμίζει ἐπίσης τό γεγονός ὅτι, ὅταν κάποιος θέλει νά διδάξει τούς ἄλλους, εἰδικά στόν τομέα μας, ἐκεῖνοι δέν μποροῦν νά μάθουν, δέν θά ἀκούσουν, δέν θέλουν νά ἀκούσουν, καί δέν θέλουν ἀλλάξουν· ἀντιθέτως, θέλουν νά ἀκούσουν αὐτό πού ἤδη ξέρουν. Στήν πραγματικότητα εἶναι ἀκριβῶς ὅπως οἱ Yipries, μόνο πού τό ἐκφράζουν μέ λίγο πιό πολιτισμένο τρόπο.

Στήν ἔσχατη ἀνάγκη, ἕνας κόσμος ἀναρχίας δέν μπορεῖ νά ἐπικρατήσῃ ἔναντι τοῦ κόσμου τῆς τάξης. Ὁ ἀνελέητος ἀφανισμός τοῦ ἀσθενέστερου ὀργανισμοῦ (weaker organisation), καί ἐπομένως ἡ ἐπιβίωση τοῦ προσαρμοσμένου ὀργανισμοῦ, δέν ὑπάρχει πιά. Ὁ Dr Ardrey σωστά λέει ὅτι στή φύση ἐπικρατεῖ πάντα ἡ τάξη, καί τάξη σημαίνει, ἐπίσης, ἱεραρχία· σημαίνει διαφορετικούς ἀνθρώπους, διαφορετικά ἄτομα πού διαδραματίζουν διαφορετικούς ρόλους, καί μερικοί εἶναι ἀναπόφευκτα πολύ πιό προικισμένοι ἀπό ἄλλους, καί ἔχουν, καί θά ἔπρεπε νά ἔχουν, πιό ἰσχυρό ρόλο στήν κοινότητα.

Αὐτή ἡ τάξη τελικά ἐπικρατεῖ, ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά δείξῃ μέ πειράματα σέ ἀρουραίους πού ἔχουν, ὅπως οἱ ἄνθρωποι, ἀναταραχές, συμπλοκές, δια-

[46] Τό βαθύτερο ζήτημα τῆς Δημοκρατίας καί τῆς δημοκρατίας στήν Ὁμαδική Ἀνάλυση ἐπεξεργάζεται ἐκτενῶς ὁ Nitzgen (2001).

μάχες καί συνωστισμό όταν προστατεύονται, αλλά στή φύση [αυτό δέν μπορεί νά συμβεί] γιατί οι κοινότητες πού ανέχονται μιά τέτοια κατάσταση έχουν έξαλειφθεί. Έτσι, οι έπιζώντες έκσυγχρονίζονται ως πρός μιά ώρισμένη τάξη.

Ένα άλλο ένδιαφέρον παράδειγμα πού αναφέρθηκε ήταν ότι, σύμφωνα μέ τόν Dr. Ardrey, οι μπαμπούνοι έχουν ίσες εύκαιρίες έχουν μιά βελτιωμένη, καλά οργανωμένη ιεραρχία, αλλά ό καθένας έχει έκ γενετής τήν ίδια εύκαιρία μέ τούς άλλους νά αγωνιστεί στήν κατάλληλη γιά εκείνον κατηγορία καί θέση. Αυτό είναι σίγουρα ένα έπιθυμητό χαρακτηριστικό γιά μιά κοινότητα ανθρώπων, αν μπορούσε νά είναι έφικτό, αλλά σκέφτηκα ότι σέ μιά πολύ ώριμη κοινότητα δέν θά έπρεπε καν νά υπάρχει ανταγωνισμός — αυτή θά ήταν ή συντηρητική διέξοδος, νά υπάρχει ανταγωνισμός καί ό πιο δυνατός νά κερδίζει. Αυτό έχει άμεση σχέση μέ τήν Όμαδική Άνάλυση· ή συνειδητοποίηση τής ομάδας ότι ή ιδανική τάξη είναι όταν ό καθένας έμπλέκεται στό βέλτιστο επίπεδο πού μπορεί νά έπιτύχει· αυτό είναι καλύτερο από κάθε άποψη γιά κάθε μέλος τής ομάδας — γιά όλόκληρη τήν κοινότητα καί συνεπώς γιά κάθε μέλος χωριστά.

Όστόσο, όπως έχω αναφέρει, κάποιος υπερχαλύπτεται — δέν υπάρχει περίπτωση νά επικρατήσει ή λογική μέ αυτόν τόν τρόπο. Αναπόφευκτα φαίνεται νά υπάρχει μιά άπαισιόδοξη προοπτική, — είτε τό δημοκρατικό κράτος μπορεί νά αντιμετωπίσει αυτή τήν κατάσταση (άλλά φαίνεται νά μήν μπορεί), είτε όχι. Προσωπικά, μπορώ νά δώ τρόπους γιά τό πώς θά μπορούσε, ή μάλλον νά έχω μιά κάποια έλπίδα γιά τό πώς θά μπορούσε, αλλά τελικά θά χρειαστεί νά απαντήσουμε στή βία μέ βία, νά αντιμετωπίσουμε τήν αναρχία καί τόν τρόπο μέ τή βία, κάτι πού οδηγεί στόν φασισμό. Γιατί στόν κόσμο, γενικώς έχουμε διαμάχες, ανταγωνισμό καί στήν έσχατη

ανάγκη υπάρχει άγώνας ζωής καί θανάτου, καί τελικά πυρηνικός πόλεμος.

Γνωρίζω ότι αυτά τά έρωτήματα σέ άπασχολούν, καί ως έκ τούτου τά αναφέρω έν συντομία, καί έλπίζω νά είναι σαφές ότι βλέπω αυτά τά προβλήματα ως τό βασικό έρώτημα πού τόσο συχνά μάς βασανίζει. Σέ μιά ώριμη αναλυτική ομάδα μπορούμε νά λύσουμε τό ζήτημα γενικώς. Μπορούμε νά βρούμε μιά ισορροπία καί τελικά νά επικρατήσει ή αλήθεια, ή ειλικρίνεια καί ή λογική. Έν τέλει, φυσικά είναι ζήτημα τοϋ αν ό αρχαίος μας έγκέφαλος είναι πολύ μεγαλύτερος καί ισχυρότερος από τόν φλοιό (νέος έγκέφαλος), ό όποιος τελικά μπορεί νά κερδίσει, όποτε μακροπρόθεσμα μπορεί νά είμαστε αισιόδοξοι. Δέν είναι εύκολο νά πεί κανείς τί πρέπει νά γίνει καθώς, ακόμα καί στήν εκπαιδευτική ομάδα, κάποιος αντιμετωπίζει ήδη τό ίδιο θέμα μέ έναν συγκεκριμένο τρόπο· κάποιος δέν καταλαβαίνουν, δέν άκούν καν, μπορεί ακόμη καί νά κοιμηθούν αν δέν θέλουν νά άκούνε κάποιον νά μιλάει καί οϋτω καθ' έξης. Ό δάσκαλος πού μιλάει φαίνεται νά συμβολίζει τόν πατέρα έν δράσει ισχυρό, καί ό ένουχισμός ή κάποιος άλλος άφανισμός στρέφεται έναντίον του. Αυτό μου φάνηκε ακόμη πιο έντονο σέ ώρισμένες γυναίκες, 'κόρες', παρά σέ άνδρες, 'γυιούς', αλλά ίσως μέ μικρότερη συχνότητα. Καί αυτό μας οδηγεί στό πολύ σημαντικό θέμα — αυτό τής έπικοινωνίας, καί ιδιαίτερα τής λεκτικής έπικοινωνίας.

Η έπικοινωνία είναι φυσικά ύψιστης σημασίας στό σύνολο τής ανθρώπινης ζωής, καί αντιστοίχως έχει προσελκύσει τήν προσοχή μας στήν ομαδικοαναλυτική ψυχοθεραπεία από τήν αρχή, ως κεντρική διαδικασία στήν όποία όλες οι άλλες διαδικασίες πρέπει κατά κάποιον τρόπο νά συναντώνται. Έκ φύσεως μάς ένδιαφέρει ιδιαιτέρως ή μή συνειδητή έπικοινωνία, όπου καί χρησιμοποιούμε πλήρως τίς ψυχαναλυτικές μας έμπειρίες. Όστό-

σο, φαίνεται ότι έπρεπε νά έχουμε αντιστρέψει τίς παραδοσιακές υπόθεσεις μας, τίς όποιες ένστερνίζεται καί ή ψυχανάλυση, δηλαδή ότι τό άτομο είναι ή απόλυτη ένότητα καί ότι πρέπει νά εξηγήσουμε τήν ομάδα μέσω του ατόμου. Όμως συμβαίνει τό αντίθετο· ή ομάδα, ή κοινότητα είναι ή απόλυτη πρωταρχική μονάδα μελέτης (θεώρησης, unit of consideration). Οί λεγόμενες έσωτερικές διεργασίες του ατόμου είναι έσωτερικές τών δυνάμεων που δρούν στήν ομάδα, τής όποιας είναι μέλος. Αυτό έχει επιβεβαιωθεί πλήρως από τίς δικές μου παρατηρήσεις στίς ομαδικοαναλυτικές ομάδες καί, πράγματι, νομίζω ότι μπορούμε νά παρακολουθήσουμε τήν όλη διαδικασία δυναμικά, σέ μικρογραφία μπροστά στά μάτια μας.

Από αυτή τήν άποψη, ή ομαδικοαναλυτική ομάδα δρᾷ σάν ένα συνδεδεμένο καί έννοποιημένο πεδίο αυτού που συνήθως αναφέρεται ως έσωτερική ή ένδοψυχική αντίδραση. Υποθέτω ότι υπάρχει ένα διαρκώς διευρυνόμενο δίκτυο έπικοινωνίας τό όποιο σ' αυτή τήν περίπτωση όνομάζεται «matrix», έπειδή είναι τό «μητρικό έδαφος» όπου συμβαίνουν όλες οί δυναμικές διεργασίες. Πιστεύω ότι μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι υπάρχει μιᾷ σταθερή προϋπάρχουσα κοινότητα καί έπικοινωνία μεταξύ τών μελών, ή όποία τελικά θεμελιώνεται στό γεγονός ότι είναι όλοι άνθρωποι. Έχουν τίς ίδιες ιδιότητες ως ένα είδος, — τήν ίδια ανατομία καί φυσιολογία καί έπίσης, ίσως, αρχαϊκά ίχνη αρχαίων έμπειριών. Αυτό τό προϋπάρχον καί σχετικά στατικό τμήμα μπορούμε νά τό όνομάσουμε θεμελιώδη matrix (foundation matrix). Έπιπλέον, υπάρχουν διάφορα επίπεδα έπικοινωνίας τά όποια εξέλισσονται όλο καί πιο δυναμικά, καί έκδηλώνονται μπροστά στά μάτια μας. Αυτό όνομάζεται δυναμική matrix, καί ένδιαμέσως υπάρχουν επίπεδα που αντιστοιχοῦν στά επίπεδα παλιν-

δρόμησης (regressive) καί μποοῦν νά θεωρηθοῦν περισσότερο ή λιγώτερο καθωρισμένα βιολογικῶς ή πολιτισμικῶς. Η πολιτισμική κληρονομιά είναι πολύ σημαντική καί μεταβιβάζεται από πολύ πρώιμη έμπειρία· μεταβιβάζεται αρχικῶς από τούς γονείς καί τήν οικογένεια, οί όποιοι μέ τή σειρά τούς μεταδίδουν τίς αξίες του τί είναι καλό καί τί είναι κακό στόν πολιτισμό τους. Στήν ομάδα, ό διαχωρισμός μεταξύ όλων αὐτῶν τών επιπέδων δέν είναι πάντα δυνατός, καθώς λειτουργοῦν όλα ταυτόχρονα σέ διάφορους συνδυασμούς.

Η ομάδα δείχνει μιᾷ ένστικτώδη κατανόηση όλων αὐτῶν τών αντιδράσεων χωρίς καμμία θεωρία ή συνείδηση. Η ομαδική διαδικασία τείνει νά συνεχίζει νά αλληλεπιδρᾷ, έπικοινωνώντας σέ όλα αὐτά τά διαφορετικά επίπεδα μέχρι νά βρεῖ κάθε φορά ένα κοινό κλειδί, ένα κοινό νόμισμα, θά λέγαμε, μέ τό όποιο αὐτές οί συναλλαγές μποοῦν νά γίνουν αντιμετωπίσιμες. Έτσι, ένα σημαντικό μέρος τής αναλυτικής διαδικασίας γίνεται γιά ἑμᾶς χωρίς καμμία παρέμβαση μας. Προκειμένου νά συμβεῖ, πρέπει νά παραχωρήσουμε χρόνο καί χώρο. Πρέπει νά συμπεριφερόμαστε μέ κατανόηση (εὐαισθησία). Στή συνέχεια, μπορούμε νά χρησιμοποιήσουμε [τή διαδικασία] γιά τή δική μας συμβολή, μέ τήν έννοια τής αναλυτικής διευκρίνισης.

Έλπίζω αυτό που έχω υποδείξει, παρ' όλο που είναι πολύ συνοπτικό, νά καταστήσει σαφές μέ ποιᾷ έννοια καί γιατί μιλάμε γιά αλληλεπιδρώσες διαδικασίες στό έννοποιημένο πεδίο, τή matrix τής ομάδας, καί όχι γιά αλληλεπιδρώντα άτομα, ώσάν νά ήταν κλειστά συστήματα που στέλνουν καί λαμβάνουν μηνύματα. Αυτό τό δίκτυο έπικοινωνίας αποτελεί τή βάση γιά νά γνωρίσουμε όλα τά φαινόμενα που ακολουθοῦν, τίς έρμηνείες μας καί άλλες παρεμβάσεις. Αυτό έννοῶ ή έχω εκφράσει λέγοντας «θά πρέπει νά συμμετέχουν στό πλαίσιο τής ομάδας».

Θά πρέπει νά συμμετέχουν στό πλαίσιο τῆς ὁμάδας. Τέτοιες ἐπικοινωνίες μπορεῖ νά εἶναι συνειδητές, ἀλλά τίς περισσότερες φορές δέν εἶναι, [καί] ἀκόμη καί οἱ ἐντελῶς συνειδητές μεταβάσεις [47] ἔχουν τίς μή συνειδητές πτυχές τους. Χρειάζεται μόνον, στήν ὁμιλία (στόν λόγο) νά σκεφθοῦμε ἀκόμη καί τήν ἔκφραση πού ἀκολουθεῖ, τόν τόνο τῆς φωνῆς κλπ.

Νά σκεφθοῦμε τήν ἐνέργεια, ὄχι μόνον τό περιεχόμενο· τό νόημα τῆς ἐνέργειας μέ τήν μή συνειδητή καί συμβολική ἔννοια. Καθώς ἡ λεκτική ἐπικοινωνία εὐνοεῖται στίς ὁμάδες μας, αὐτός ὁ τρόπος ἐπαφῆς, ἡ ὁμιλία, εἶναι βέβαιο ὅτι θά χρησιμοποιηθεῖ γιά ὅλα τά εἶδη τῶν καταπιεσμένων λιβιδινικῶν (libidinal), ἐπιθετικῶν ἢ ἀμυντικῶν, λειτουργιῶν, ὅπως τό ἄγγιγμα, ἡ σύγκρουση, ἡ προσκόλληση. Ἡ μή συνειδητή ἀντίδραση τῆς ἀπόκρισης σέ ἓνα ἐρέθισμα εἶναι συχνά ἐξαιρετικά ἐπιλεγμένα καί συγκεκριμένα καί αὐτό εἶναι πού ἔχω χαρακτηρίσει, περίπου, ὡς συνήχηση (resonance) [48]. Αὐτό μπορεῖ νά ἀντι-καταστήσει τή δημιουργία συμπάθειας ἢ μιᾶ συμβολική ἔκφραση ἢ τή δημιουργία ἀντίδρασης, ἀμυντικούς μηχανισμούς ἢ ἄλλες ἀντιδράσεις. Ἡ συνήχηση εἶναι ἓνα καλό παράδειγμα ἐπικοινωνίας πού μπορεῖ νά λάβει χώρα χωρίς καμία συγκεκριμένη, ἐνεργό ἀλληλεπίδραση, χωρίς κανένα ἰδιαίτερο μήνυμα πού ἀποστέλλεται καί λαμβάνεται, καί δέν χρειάζεται νά εἶναι τηλεπαθητική, ἀλλά εἶναι στήν πραγματικότητα ἀμιγῶς ἐνστικτώδης. Εἶναι σημαντικό νά ἔχουμε κατά νοῦν ὅτι ἡ μετάβαση, ἡ ἐπικοινωνία, μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἀπό τό συνειδητό στό συνειδητό, ἀπό τό συνει-

δητό στό προ-συνειδητό, ἀπό τό συνειδητό στό ἀσυνειδητό, καί ἀντιστρόφως.

Ὅταν ἡ ἐπικοινωνία συντελεῖται ἀπό τό δυναμικό ἀσυνείδητο τοῦ ἑνός ἀτόμου πρὸς τό δυναμικό ἀσυνείδητο τοῦ ἄλλου ἀτόμου, αὐτό συνήθως σημαίνει ὅτι ἡ ὁμάδα λειτουργεῖ μέσῳ τῶν διαφόρων βαθμῶν συνείδησης, εἰδικά μέ τή λύση (dissolution) τῶν ἀμυνῶν καί τῶν ἀντιστάσεων, ἔως ὅτου τά μέλη καταφέρουν νά ἐκφράσουν λεκτικά τό διαφοροποιημένο τους νόημα. Αὕτη ἡ διαδικασία, ὅπως ἔχω ὑποδείξει, ἔχει συχνά μεγάλη σημασία τόσο γιά τήν κατανόηση ὅσο καί γιά τή θεραπεία. Μερικοί ἄνθρωποι ἔχουν μεγαλύτερη ικανότητα ἀπό ἄλλους νά συνειδητοποιήσουν τά ἀποτελέσματα τέτοιων μή συνειδητῶν ἀλληλεπιδράσεων, χωρίς νά γνωρίζουν πῶς τό καταφέρνουν. Αὐτό, ἡ συνειδητοποίηση δηλαδή ὅτι κάτι ἔχει διαβιβασθεῖ ἀπό τή μή συνειδητή ἐπικοινωνία κάποιου ἄλλου μέ τό δικό μας ἀσυνείδητο, εἶναι, νομίζω, ἡ βάση αὐτοῦ πού ὀνομάζεται διαίσθησις. Τί σχέση ἔχει ὁ συντονιστής μέ τή διαίσθησή του; Σ' αὕτη τήν ἐρώτηση, ὅπως καί σέ πολλές ἄλλες πλευρές τοῦ συντονιστοῦ, τῆς στάσης του καί τῶν ἐνεργειῶν του, θά ἀναφερθῶ κάποια ἄλλη φορά.[49]

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ σχέση ὅλων ὅσα εἶπα μέ τήν πολύτιμη σημασία τῆς γλώσσας γιά τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά καί γιά τίς διαταραχές τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς εἶναι ξεκάθαρη, καί μοῦ δίνει ἰδιαίτερη χαρά νά ὀλοκληρώσω αὐτό τό κείμενο ἐκφράζοντας τήν πολύ ἔντονη ἀνυπομονησία μου νά δῶ πῶς θά σχολιάσεις ὅλα αὐτά στό ὑπό ἔκδοσιν βιβλίο σου. [50]

[47] Στό χειρόγραφο: «μετάδοση», πιθανῶς τυπογραφικό λάθος, στήν πρόχειρη ἔκδοση: «μεταδόσεις».

[48] Ὁ Foulkes μίλησε σχετικά μέ αὐτό στό τελευταῖο του ἄρθρο Notes on Resonance, Foulkes E (ed.) (1990: 297).

[49] The Leader in the Group (1975: 285) Foulkes E (ed.).

[49] Abse (1974)

Εύχαριστίες

Θά ήθελα νά εύχαριστήσω τή Wellcome Library τοῦ Λονδίνου, γιά τήν ἄδεια νά δημοσιεύσω τήν ἀλληλογραφία τοῦ Foulkes μέ τόν Wilfred. D. Abse ἀλλά καί τό σχετικό ὑλικό. Θέλω, ἐπίσης, νά εύχαριστήσω τόν Edward Abse, γιό τοῦ D. Wilfred Abse, γιά τήν ἄδεια νά δημοσιεύσω ἀποσπάσματα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ πατέρα του μέ τόν S.H. Foulkes.

Θά ήθελα, ἀκόμη, νά ἐκφράσω τήν εὐγνωμοσύνη μου στόν Dieter Nitzgen, ἐμπειρομελετητή τοῦ Foulkes, γιά τίς πολύ χρήσιμες συζητήσεις, γιά τή βοήθειά του στίς ὑποσημειώσεις 34 καί 37 καί τή συμμετοχή του μέ τά σχόλιά του, τά ὁποῖα προσέδωσαν στήν παροῦσα ἐπιστολή μιά προοπτική σχετικά μέ τά ὅσα γνωρίζουμε γιά τή θεωρητική σκέψη τοῦ ἀείμνηστου Foulkes.

Χρηματοδότηση

Ὁ συγγραφέας δέν ἔχει λάβει κάποια οἰκονομική ὑποστήριξη γιά τήν ἔρευνα, τή συγγραφή ἢ/καί τή δημοσίευση αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου.

Πηγές

- Abse DW (1974) *Clinical Notes on Group Analytic Therapy*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Ferenczi S and Rank O (1924) *Entwicklungsziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. (Neue Arbeiten zur arztlichen Psychoanalyse, N.1) Leipzig, Wien, Zurich: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Foulkes SH (1948) *Introduction to Group Analytic Psychotherapy: Methods and Principles*. London: Routledge, 1983.
- Foulkes SH (1964) *Therapeutic Group Analysis*. London: Allen and Unwin. Reprinted London: Karnac Books, 1984.
- Foulkes (1974) Foreword (written in 1972). In: Abse DW (1974) *Clinical Notes on Group Analytic Therapy*. Charlottesville: University Press of Virginia, pp. XIII–XIV.
- Foulkes SH (1990) In: Foulkes E (ed.) *Selected Papers: Psychoanalysis and Group Analysis*. London. Karnac.
- Freud S (1905e) *Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria*. S.E. 7. London: Hogarth.
- Nitzgen D (2001) Training in Democracy, Democracy in Training: Notes on Group Analysis and Democracy. *Group Analysis* 34(3): 331–347.
- Nitzgen D (2008a) Development by Adaptation: Notes on ‘Applied’ Group Analysis. *Group Analysis* 41(3): 240–251.
- Nitzgen D (2008b) The Group Analytic Movement Sixty Years on: Revisiting Introduction to Group Analytic Psychotherapy by S.H. Foulkes. *Group Analysis* 41(4): 325–46.
- Nitzgen D (2009) In-Between, Dazwischen. Versuch, die Gruppenanalyse zu lokalisieren. In: Roth WM, Shaked J and Felsberger H (eds) *Neue Wege in der Gruppenanalyse—ein Paradigmenwechsel?* Österreichisches Jahrbuch für Gruppenanalyse Bd. (3): 57–76. Wien: Facultas.wuv.
- Pertegato EG and Pertegato GO (2013) *From Psychoanalysis to Group Analysis: The Pioneering Work of Trigant Burrow*. London: Karnac Books.
- Pertegato EG (2014) Foulkes’ Roots in Trigant Burrow’s Writings. *Group Analysis* 47(3): 312–328.

- Pirandello L (1995) *Six Characters in Search of an Author and other plays*. London:Penguin.
- Roth: An unpublished letter of S.H. Foulkes to D. Abse 23
- Potthoff P (2014) Foulkes and Intersubjectivity: A Pioneer in Uncharted Territories, *Group Analysis* 47(3): 268–282.
- Potthoff P (2021) 'Where Chaos was, there shall be a Matrix' (de Mare). The Large Analytic Group between Chaos and creativity—Reflections on the Concept, itsHistory and further Evolution. *Group Analysis* 54(1): 19–35.
- Roth WM (2014a) The Birth of Group Analysis from the Spirit of Theatre. *Group Analysis* 47(3): 293–311.
- Roth WM (2014b) Gruppenanalyse und Theater – der Einfluss Luigi Pirandellos auf S.H.Foulkes' Entwurf einer gruppenanalytischen Psychotherapie. Gruppenpsychotherapie und Gruppendynamik. *Zeitschrift fur Theorie und Praxis der Gruppenanalyse* 50(2): 166–180.
- Sandner D (1998) Die Begrundung der Gruppenanalyse durch Trigant Burrow—Eineeigentumliche Amnesie innerhalb der gruppenanalytischen Tradition (The foundation of group analysis by Trigant Burrow—A strange amnesia within the groupanalytic tradition). *Zeitschrift zur Geschichte derPsychoanalyse*. Luzifer-Amor21(S): 7–29.
- Sandner D (2003) Die Begrundung der Gruppenanalyse durch Trigant Burrow— seine Bedeutung fur die moderne Gruppenanalyse. In: Pritz A and Vykoukal E(eds) *Gruppenpsychoanalyse. Theorie-Technik-Anwendung*. Wien: Facultas, pp.135–60.
- Schultz-Venrath U (2015) Die Entdeckung der „Gruppenmethode in derPsychoanalyse (1926) von Trigant Burrow – ein verhinderter Paradigmawechsel? Gruppenpsychotherapie und Gruppendynamik. *Zeitschrift fur Theorie und Praxisder Gruppenanalyse* 51: 7–17.
- Thompson S (1983) The Group Process in Checkhov's Plays. In: Pines M (ed.) *The Evolution of Group Analysis*. London: Routledge and Kegan Paul. ReprintedLondon and Philadelphia: Jessica Kingsley, 2000, pp. 344–58.
- Volkan VD (2007) David Wilfred Abse, M.D. (1915–2005). *Group Analysis* 40(4):58–560.

Ο Wolfgang Martin Roth είναι συγγραφέας, εργάζεται ιδιωτικά στη Βιέννη ως ψυχαναλυτικός ψυχοθεραπευτής και ομαδικός αναλυτής. Είναι εκπαιδευτής, ομαδικός αναλυτής στη Γερμανία, την Αυστρία και την Ούκρανία και υπήρξε ο ιδρυτής και συνεκδότης της Αυστριακής Έπετηρίδας Ομαδικής Ανάλυσης (Osterreichisches Jahrbuch fur Gruppenanalyse) από τό 2007 έως τό 2015. Έκτός από τίς δημοσιεύσεις για την Ομαδική Ανάλυση, έχει γράψει τή νουβέλα Η Ψήφος «Όχι» στό Altaussee (Die Neinstimme von Altaussee) (2019). Τά ραδιοφωνικά του έργα έχουν παιχθεί και έχουν προβληθεί στη Γερμανία και την Αυστρία. Πρόσφατα εξέδωσε τόν ποιητικό τόμο In der Nahe ihres Ringfingers. Pariser Fragmente. Gedichte (2022). Τό μυθιστόρημά του Τά παπούτσια τών Πατέρων (Die Schuhe der Vater) εκδόθηκε στη Βιέννη τό 2023. Είναι μέλος και ένας εκ τών ιδρυτών της P.E.N Βερολίνου και προήδρευσε της P.E.N στην Αυστρία για τήν Writers-in-Prison Επιτροπή, από τό 2015 έως τό 2020. Διεύθυνση: Liechtensteinstrasse 39/7 A-1090 Wien, Αυστρία. Email: wolfgang.martin.roth@gmail.com. Ιστοσελίδα: www.wolfgangmartinroth.at